

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Гуманітарно-педагогічний факультет

УДК

ПОГОДЖЕНО

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Декан факультету

Завідувач кафедри

Гуманітарно-педагогічний

Соціальної роботи та реабілітації

Савицька І. М.

Сотівник І. В.

(підпис)

(ПІБ)

(підпис)

(ПІБ)

«__» _____ 20__ р.

«__» _____ 20__ р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

Соціально-психологічна діагностика професійного відбору у процесі виконання

спеціальних завдань (Розвиток моральних почуттів у військовослужбовців)

Спеціальність 231 “Соціальна робота”

Освітня програма “Соціально-психологічна реабілітація”

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна

Гарант освітньої програми

(науковий ступінь та вчене звання)

(підпис)

(ПІБ)

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

Кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації

Чекаль Л. А.

(науковий ступінь та вчене звання)

(підпис)

(ПІБ)

Виконав

Роман А. А.

(підпис)

(ПІБ студента)

КИЇВ – 2022

ЗМІСТ

НУБІП України

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. Розвиток моральних якостей у військових: теорія і практика

Сучасна підготовка з етики у військовій сфері

Поняття морального характеру

1.3. Моральний характер і моральна чеснота

Військова підготовка і моральний характер

Згуртування колективу

1.6. Підготовка до вбивства

1.7. Зробити вбивство рутинною: Десенсибілізація та поведінкова обумовленість

1.8. Переосмислення військової підготовки

РОЗДІЛ 2. Розуміння впливу та реабілітація моральних травм серед

військовослужбовців

Моральна травма. Поняття

Моральна травматизація в зоні бойових дій

2.3. Поширеність та психопатологія

2.4. Основні ознаки та запропонована причинно-наслідкова модель моральної травми

2.5. Оцінка моральної травми

2.6. Роль негативних когніцій у виникненні моральної травми

2.7. Огляд методів реабілітації моральної шкоди

2.8. Виклики для реабілітологів

РОЗДІЛ 3. Дослідження

Мета дослідження

Проблематика

3.3. Методи та техніки виконання завдань.

3.4. Організація завдання

3.5. Характеристика

НУБІП України

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

НУБІП України

ВСТУП

Сучасні військові вважають своїм обов'язком навчати військовослужбовців, щоб вони були як етичними, так і ефективними. Опис ідеального військового характеру часто включає в себе моральні якості, як принциповість, чесність, мужність і лояльність, а військовослужбовці несуть як моральні, так і юридичні зобов'язання підпорядковуватися законам війни та підтримувати високі моральні стандарти під час виконання своїх обов'язків. Проте, в той час як важливість високих моральних якостей широко визнається військовими, погано розуміється як слід виховувати моральні якості у військовослужбовців, які є не ефективними

в поточних програмах навчання в заохоченні етичної поведінки. В нинішній війні в Україні, як і в попередніх конфліктах до цього, було кілька випадків явно неетичної поведінки серед військовослужбовців. Питання, однак, у тому, чи є така поведінка результатом кількох "поганих хлопців", чи вона вказує на більш загальні проблеми з навчанням етиці у збройних силах.

У цій роботі зазначено, що формування гідних моральних якостей у військовослужбовців вимагає набагато більшого, ніж просто залучення до занять з етики в програми військової освіти. Розробка ефективного навчання військовій етиці вимагає двох кроків. По-перше, це вимагає розуміння теоретичного підґрунтя морального характеру та моральних чеснот. Такі ключові слова, як "чеснота" і "цінність", занадто часто використовуються без будь-якого чіткого визначення і без будь-якого пояснення того, що потрібно для того, щоб діяти відповідно до них. По-друге, потрібен критичний аналіз впливу всіх напрямів військової підготовки та культури на поведінку і характер військовослужбовців.

Без такого аналізу додаткові години навчання з етики мало що зроблять для

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

протидії можливого негативному ефекту сотень годин, присвячених іншим галузям військової підготовки і практики.

На наш погляд, є принаймні два аспекти військової підготовки та культури, які потенційно можуть розвинути риси характеру, які суперечать тим, які необхідні для справді етичної військової поведінки, - це розвиток згуртованості підрозділів і способи, за допомогою яких військовий персонал навчають воювати і заохочують думати про воєнство. Невдачі військовослужбовців у підтримці військових чеснот - це не просто індивідуальні невдачі, це не просто продукт "потаних хлопців" у військовій професії. Навпаки, ці невдачі частково пояснюються військовою інституційною практикою, яка заохочує проблематичну моральну психологію. Таким чином, формування хороших моральних якостей у військовослужбовців вимагає радикального переосмислення військової підготовки та військової культури, а також розроблення ефективних програм етичного виховання.

У цій роботі потрібно розглянути конструкцію моральної шкоди та висвітлення важливих наукових досягнень в цій галузі, а також описати декілька підходи до реабілітації та можливі проблеми, з якими стикаються реабілітологи.

Актуальність даної роботи. Наша держава переживає один із найскладніших періодів в своїй історії - триває збройне протистояння на території України, триває процес трансформації суспільства в духовній, моральній, соціально-політичній та економічній сферах життя. Також переживають перетворення і Збройні Сили України. Одним із важливих напрямів розвитку ЗСУ є формування моральних якостей та протидія моральній шкоді

В межах дослідження було використано збірники Американської асоціації психологів, Серед науковців, чиї роботи було використано, Петерсон, Селігман, Аристотель, Кант, та ін.

Структура роботи включає три розділи по два підрозділи кожний. Наявна таблиця та рисунки за результатами дослідження.

Метою магістерської роботи є дослідження моральних почуттів військовослужбовців, формування моральних якостей, характеру та розглянути конструкцію моральної школи

Об'єктом дослідження є військовий та його моральні якості та можливості їх розвитку

Предметом дослідження є методи формування моральних якостей

Під час дослідження теми магістерської роботи було використано: теоретичні методи дослідження: аналіз наукової літератури, вивчення

нормативних та інструктивно-методичних документів з досліджуваної проблеми, складання бібліографії (анотування, реферування, конспектування, цитування);

емпіричні методи дослідження: спостереження, психодіагностичні методи (тестування, анкетування, опитування).

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ 1.

Розвиток моральних якостей у військових: теорія і практика

Сучасна підготовка з етики у військовій сфері

Якість і кількість підготовки з військової етики дуже різняться як між країнами, так і в межах однієї країни. Візьмемо за приклад найбільш цікаві країни з цієї теми. У Сполучених Штатах кілька авторів стверджують, що сучасні програми з військової етики мають тенденцію бути несистемними, безсистемно зібраними і викладаються персоналом з дуже різною кваліфікацією. В Австралії курсанти Австралійської академії збройних сил відвідують заняття з розвитку характеру (які проводять військові капелани) і тепер мають змогу вивчати військову етику як університетський курс, який викладає викладач філософії.

Офіцери Королівського військового коледжу Дантруна і Австралійського оборонного коледжу також проходять курси з етики. Проте за межами цих академій якість і кількість викладання етики дуже різняться. Наприклад, у Школі рекрутів РАН етика або військове право не входить до переліку предметів, що викладаються під час початкової підготовки матросів (на відміну від офіцерів), а на військовій навчальній базі в Капуці передбачено один день військового права і один день розвитку характеру у 80-денному навчальному курсі на тиждень.

Схоже, що для всіх категорій військовослужбовців проводиться мало послідовної високоякісної підготовки з питань етики.

Існує багато проблем з нинішнім досить недбалим підходом до підготовки з військової етики, багато з яких були визначені іншими авторами. Дарріл Голдман, наприклад, стверджує, що “реакція військових на етичні кризи полягає у створенні ізольованих і спорадичних програм з етики для вирішення конкретних питань (наприклад, запобігання самогубствам), без розробки будь-якої об'єднуючої ідеології. Він також зазначає, що курси з етики часто викладаються інструкторами з дуже різною кваліфікацією, і що, незважаючи на

поширення заяв про "основні цінності" у збройних силах, між такими заявами існує мало узгодженості"[2]. Джозеф Міллер стверджує, що "американські військові академії мають тенденцію до прийняття "технічного способу" викладання, що призводить до придушення джекусій і ригідності мислення - проблема ускладнюється використанням діючих військовослужбовців в якості викладачів етики." [3] В Австралії Кіт Джозеф "критикує майже виняткову увагу до виховання характеру як таку, що ігнорує не менш важливу (якщо не більш важливу) потребу в навчанні навичкам моральної аргументації." [4].

Інша проблема проявляється у відносній кількості годин, відведених на підготовку з етики, порівняно з іншими напрямками військової підготовки. Наприклад, у звіті про підготовку та розвиток лідерства в армії США за 2006 рік зазначено, що "початкова та щорічна підготовка з етики триватиме 1 годину"[5], а в статті 1996 року про військову підготовку в Австралійській академії збройних сил було виявлено, що "загальний курс військової підготовки, який проходили новобранці всіх трьох родів військ протягом трьох років, включав 205 годин стройової та церемоніальної підготовки порівняно з лише 44 годинами розвитку характеру та 24 годинами військового права"[6].

Ці проблеми з нинішньою підготовкою з військової етики необхідно вирішити, якщо військові серйозно налаштовані на ретельну та ефективну підготовку з етики. Однак, оскільки ці питання вже розглядалися авторами, згаданими вище, я не буду детально зупинятися на них тут. Замість цього я хочу зробити крок назад і розглянути, що ми маємо на увазі, коли стверджуємо, що хочемо, щоб військовослужбовці мали добрі характери - що потрібно для того, щоб військовослужбовці були добродіями у військовому контексті? Ми повинні мати ґрунтовне теоретичне розуміння моральних якостей, перш ніж знати, як допомогти військовослужбовцям розвинути їх під час навчання.

1.2. Поняття морального характеру

“Сучасна література з військової етики значною мірою покладається на мову етики чеснот. Переліки військових чеснот рясніють у публікаціях військових академій”[7], однак такі переліки не є просвітницькими, якщо (як це часто буває) не робиться серйозних спроб визначити терміни чеснот, дослідити їхні обмеження або теоретичні основи. Наприклад, просте твердження, що військовослужбовці повинні бути вірними, не дає відповіді на питання, що таке добродісна вірність, чим вона відрізняється від недобродісної, як її розвивати, і як її краще культивувати - через звичне повторення лояльної поведінки чи через раціональну рефлексію. Отже, перш ніж впроваджувати теорії виховання військової етики, необхідно розробити глибоке теоретичне розуміння морального характеру та моральних чеснот у військовому контексті.

Моральний характер і моральна чеснота

“Хоча військова справа перебуває під сильним впливом мови етики чеснот, роботи з військової етики, як правило, демонструють дуже слабе розуміння теорії етики чеснот, особливо аристотелівської етики чеснот.”[8] Як ми побачимо, добродісні дії вимагають не просто виконання добродісних дій, а здійснення раціональної моральної діяльності. Як стверджує Джозеф Міллер, “в той час як військові установи із задоволенням приймають заснований на правилах і рольових моделях підхід до викладання етики, вони набагато менш комфортно ставляться до процесу філософських міркувань і запитань, які також є центральною частиною виховання добродісної поведінки”[9].

Хоча повне обговорення аристотелівської етики чеснот виходить за рамки цієї роботи, можна виокремити деякі основні елементи теорії. Згідно з Арістотелем, моральні чесноти походять від “...того, що нам потрібно, або того,

чим ми є, як люди"[10]. "Вони є станами характеру, пов'язаними з добрим людським процвітанням (евдаймонією), яке відноситься до виконання особливих цілей і функцій (телос) людського життя"[11]. Телос людського життя - це не "життя харчування і росту" (яке ми поділяємо з рослинами і тваринами), а здійснення наших раціональних здібностей: "Функція людини - це діяльність

душі, яка слідує або має на увазі раціональний принцип". Отже, "процвітаюче людське життя вимагає "доброго і олагородного виконання" дій, які передбачають раціональний принцип".[12] Ця концепція людського процвітання

є об'єктивною; вона не залежить від того, що ми можемо вважати добрим для нас і чого ми можемо бажати. Вона не просто стосується того, що приносить нам задоволення. Натомість, "евдаймонія стосується широкотого сенсу процвітання, погляду на те, що вважається добрим життям для людини, яке в значній мірі не залежить від індивідуальної концепції добра"[13].

"Отже, чеснота - це стан характеру, який сприяє доброму, притаманному лише людині життю, а порок - це риса характеру, яка перешкоджає такому процвітанню".[14] Враховуючи, що крайнощі характеру та поведінки (такі як поганий настрій, марнославство, депресія, підлість та сором'язливість, що капічить) є згубними для доброго функціонування, "чесноти, як правило, є станами, які прокладають шлях між такими крайнощами почуттів або ставлень".[15]

Але не будь-який стан характеру або особиста якість вважається чесною, навіть якщо вона сприяє хорошому людському життю. Чесноти - це не просто емоційні схильності чи звички поведінки. Вони є проявами практичної мудрості - фронезису. Здійснення цієї здатності до практичної мудрості - це те, що робить

нас особливими людьми, і тільки через здійснення цієї здатності ми справді діємо як моральні істоти, а не як тварини.

Отже, належне людське функціонування передбачає і частково складається із здійснення раціональних роздумів. Без такого обмірковування не можна сказати, що ми діємо за власним вибором, і наші дії не можуть бути

добродійними, навіть якщо вони є діями, які б здійснювала добродійна людина:

"Моральна чеснота передбачає, що дія здійснюється за вибором; об'єкт вибору є результатом попереднього обмірковування." [16] "Вибрані дії - це ті, які є

результатом раціонального обмірковування того, чи є дія доброю, коли поняття

добра також є результатом обмірковування". [17] Іншими словами, фронезис

відноситься не просто до здатності обмірковувати найкращі засоби для досягнення своїх безпосередніх цілей; він також включає в себе здатність

обмірковувати те, "які речі (заняття, поведінка і т.д.) найкращим чином піддаються для того, щоб прожити хороше життя." [18]

Важливість раціонального обговорення для чесноти означає, що "навіть якщо я від природи наділений рисами, які багато хто з нас назвав би чеснотами, такими як доброзичливість, про мене не можна сказати, що я добродійний, тому

що ці риси не виникають з будь-якого розуміння або обговорення - і це означає,

що їх легко можна звести на манівці." [19] Моя вроджена доброзичливість - це те,

що Аристотель називає природною чеснотою. Такі природні риси цінні тим, що їх можна правильно тренувати, але самі по собі вони не є справжніми чеснотами,

оскільки не є продуктом раціонального обговорення.

Отже, хоча природні чесноти корисно мати, оскільки вони утворюють позитивну "сировину", яку можна правильно спрямувати і яка може полегшити вчинення правильних вчинків, без мудрого керівництва вони можуть бути надто легко зіпсовані.

Важливість розуму і роздумів для добродійних дій поділяють й інші філософи. Кант, наприклад, стверджує, що природні схильності, такі як доброта,

не можна назвати морально добрими, якщо вони не керуються мудрістю або тим, що Кант називає доброю волею: "Розуміння, догетність, судження і тому подібне, як би не називалися такі таланти розуму, або мужність, рішучість і наполегливість у своїх планах, як якості темпераменту, безсумнівно, добрі і бажані для багатьох цілей, але вони також можуть бути надзвичайно злими і шкідливими, якщо воля не добра"[20].

Як для Аристотеля, так і для Канта, саме застосування розуму робить нас справді людьми. "Доброчесні дії вимагають не просто володіння, а здійснення рефлексивної моральної здатності – здатності раціонально обмірковувати концепцію добра і діяти відповідно до своїх міркувань". [21] Володіння здатністю обмірковувати свої дії робить нас моральними суб'єктами, але тільки завдяки здійсненню цієї здатності ми можемо діяти доброчесно.

У контексті військової справи це означає, що доброчесні військовослужбовці повинні робити більше, ніж копіювати поведінку інших або розвивати бездумну емоційну налаштованість; вони повинні розуміти, чому необхідна певна поведінка, вони повинні обмірковувати цілі військової професії, і вони повинні проявляти мудрість у здійсненні чеснот. Так само, як чесноти можуть бути виведені з розгляду концепції людського процвітання, так і військові чесноти можуть бути виведені з розгляду того, що вважається відмінним функціонуванням у військовому контексті (припускаючи, що сама армія служить важливому людському благу, необхідному для людського процвітання). Ентоні Харгл, наприклад, стверджував, що "військові чесноти можуть бути виведені з цілей військової професії, цінностей суспільства і вимог конкретних військових ролей". [22] Хоча немає достатнього місця для перерахування всіх можливих військових чеснот, правдоподібний список міг би включати такі риси, як чесність, дисципліна, служняність, вірність, надійність і патріотизм.

Однак, хоча військові чесноти відрізняються (але, слід зазначити, не є несумісними) від звичайних чеснот, вони, як і звичайні чесноти, не можуть бути простими емоційними схильностями або звичками поведінки, а повинні регулюватися рефлексивною моральною діяльністю. Наприклад, військова чеснота вірності не може бути сліпою або бездумною вірністю. Доброчесна вірність буде спрямована на правильних людей, на правильні цілі. Вірність товаришам, які порушують закони війни, або вірність аморальній справі не буде вважатися доброчесною, тому що вона не спрямована в правильне русло.

Вірність мафіозному посіпаці, наприклад, не є доброчесною вірністю. Подібні обмеження існують і щодо інших військових чеснот, зокрема, щодо послуху. Доброчесний борець не буде сліпо виконувати накази. Замість цього, він не підкорятиметься наказам, які є незаконними або явно аморальними - він керуватиметься розумінням етичних зобов'язань військовослужбовців, які накладають обмеження на те, що може бути зроблено на службі військовим цілям.

Ці обмеження означають, що виникатимуть ситуації, коли непокоря і нелояльність не тільки дозволені, але й морально вимагаються етичними зобов'язаннями військовослужбовців. Військовослужбовці, які бездумно виконують усі накази або підтримують своїх товаришів по службі незалежно від їхньої поведінки, не просто не є доброчесними; вони підризають зобов'язання військовослужбовців щодо законів війни і високих моральних принципів.

Тому оманливо і потенційно небезпечно пропонувати списки військових чеснот без розуміння цих обмежень на прояв таких рис, як лояльність.

Абсолютно важливим для доброчесної поведінки є розвиток навичок раціональної рефлексії та обмірковування, а не просто наслідування поведінки інших або дотримання переліку цінностей чи чеснот. Для того, щоб втілювати військові чесноти, військовослужбовці повинні розвивати навички міркування, здатність роздумувати і вчитися визначати, коли такі риси, як лояльність і

слухняність, є необхідними, а коли їх прояв насправді буде аморальним. Марк Озіл, наприклад, пропонує, щоб військові запровадили культуру "творчого

підпорядкування"[23], в якій військовослужбовці всіх рангів заохочуються до роздумів про законність своїх наказів і, якщо є сумніви, до правової інтерпретації наказу. Це вимагає не тільки етичної підготовки, яка заохочує і підтримує такі міркування і роздуми (і яка уникає "технічного підходу", згаданого Міллером), а й офіційної підтримки виправданої нелояльності і непокори на всіх рівнях військової практики і для всіх звань військовослужбовців. Капітан Стівен Д. Данилюк також стверджує, що етична військова поведінка має бути забезпечена на кожному рівні підготовки. Він рекомендує, наприклад, "включити у військові навчальні заклади підготовку з питань запобігання та причин жорстокості"[24].

НУБІП України

Але впровадження таких змін у військову етичну освіту - це лише половина справи. Необхідне також розуміння впливу інших аспектів військової культури та підготовки на здатність військовослужбовців бути рефлексивними моральними агентами.

НУБІП України

Військова підготовка і моральний характер

Існує щонайменше два аспекти військової культури та підготовки, які загрожують підірвати здатність військовослужбовців бути рефлексивними моральними агентами, і які фактично можуть сприяти диспозиціям, пов'язаним з деструктивними формами підпорядкування: групові зв'язки та необхідність підготовки військовослужбовців до вбивства.

НУБІП України

1.5. Згуртування колективу

Першим і, можливо, найбільш формуючим досвідом для нових військовослужбовців є занурення в інтенсивне, всеохоплююче, орієнтоване на групу навчальне середовище. Новобранець майже повністю відривається від

НУБІП України

цивільного світу і потрапляє в середовище, де за кожним його кроком спостерігають начальники та його колеги. Вплив такого занурення і "професійної соціалізації"[25] на характер і незалежність новобранців не можна недооцінювати. Зважаючи на природу військового світу, військова підготовка повинна розвивати риси характеру, необхідні для життя і роботи в авторитарному ієрархічному середовищі, орієнтованому на групу. Це досягається через сувору дисципліну режиму навчання з акцентом на стройову та церемоніальну підготовку, через постійний наголос на обов'язок, слухняність і лояльність, а також через неофіційні процеси згуртування.

Зв'язок новобранця зі своїм підрозділом та військовим закладом розвивається частково через тренування зі стройової та церемоніальної підготовки. Як зазначалося раніше, години, присвячені цій підготовці (принаймні, в Австралії), значно переважають години, присвячені розвитку характеру і військовому праву.

Стройова підготовка і церемоніал культивують ідентифікацію новобранця з символами і міфологією свого підрозділу і армії в цілому, а також виховують слухняність, конформність і сувору дисципліну тіла і духу. Так стверджується у доповіді про військову культуру в Канаді:

"В результаті свого особливого мандату і необхідності прищеплювати організаційну лояльність і слухняність, більшість військових організацій розвивають власну культуру, яка відрізняється акцентом на ієрархію, традиції, ритуали і звичаї, а також особливу форму одягу і знаки розрізнення."[26].

Акцент на лояльності та ідентифікації з підрозділом та військовою установою підкріплюється військовою риторикою, в якій часто згадується важливість вірності, обов'язку, довіри, слухняності та зв'язків між комбатантами.

Довіра і лояльність відіграють вирішальну роль у заохоченні послуху і сприянні успішному проведенню військових операцій. Це чітко зазначено у звіті армії

США про військову підготовку, в якому говориться, що розвиток "згуртованості підрозділу" є центральною метою фізичної підготовки, так само як і розвиток "етосу воїна", який включає "ніколи не залишати полеглого товариша позаду"[27].

Один канадський солдат пояснив важливість лояльності наступним чином:

"Маленький рядовий там, в окопах, не знає, чому він там, за винятком того, що він там зі своїми приятелями, і вони помруть один за одного. Це дуже просто"[28].

Таким чином, військова підготовка повинна прищеплювати непохитну лояльність новобранцям.

Враховуючи важливість групової лояльності та довіри у військовому середовищі, ціна того, щоб не "вписатися", може бути дуже високою. Окрім офіційної муштри та церемоніальних ритуалів, лояльність до підрозділу часто

прищеплюється через неофіційні ритуали посвяти, які мають на меті міцно пов'язати новобранця з іншими членами його підрозділу. Ці ритуали ініціації

можуть включати дуже жорстоке і принизливе поводження – сама суворість якого може ще більше згуртувати групу. У дослідженні канадського повітряно-

десантного полку Донна Вінслоу стверджує, що "...новачок, який зазнає жорстоких знущань, швидше за все, вважатиме членство в групі ще більш

привабливим. У цих ритуалах солдати доводять свою готовність брати участь у групі, незважаючи на особисту ціну, і таким чином отримують визнання з боку

однолітків. Як сказав один солдат: "Я пишаюся тим, що зробив це, це доводить мені та іншим, що як член Канадського повітряно-десантного полку, я зустріну і

подолаю будь-який виклик або завдання, яке переді мною поставлено"[29].

В австралійських військових академіях також було кілька випадків знущань і дівщини. Наприклад, "щонайменше 30 десантників Королівського австралійського полку в Квінсленді стали жертвами незаконних побиттів і покарань у 1997 і 1998 рр." [30] У 2006 р. у звіті "Дослідження культури навчання в школах і навчальних закладах ЗС Австралії" зазначалося, що в боротьбі з домаганнями і знущаннями був досягнутий прогрес, але було зазначено, що все ще є "простір для вдосконалення" [31].

Триваюча поширеність цих практик, незважаючи на численні спроби оголосити їх поза законом, свідчить про широке розповсюдження культури неофіційних, а іноді і жорстоких обрядів прупового зв'язку. Хоча такі практики не є частиною офіційної військової підготовки, їх поширеність вказує на те, що їх не можна легковажно відкидати, коли йдеться про риси характеру, що розвиваються під час військової підготовки. Така жорстокість не лише позбавляє новобранців чутливості до власних страждань, але й десенсибілізує їх до заподіяння страждань іншим. Емпатія та співчуття розвиваються, так само як і толерантність до інакомислення та непокори в групі.

Такі неофіційні ритуали згуртування слугують для забезпечення конформізму і бездумного підпорядкування, частково через страх, а частково через віру в необхідність конформізму для військового успіху. Цей тиск на конформність є надзвичайно сильним і, можливо, зменшує ймовірність того, що військовослужбовці будуть "доносити" на товаришів або начальство, які погано поведуться. Вінслоу зазначає, що ця проблема з груповими зв'язками була помічена ще в 1946 році: "[Соціологи] Бротц і Вілсон... відзначали, що в армії зв'язок був настільки сильним, що "прикриття, захист і відданість своєму товаришеві були очікуваними". [32] "Такі ритуали ініціації посилюють віру в те, що сліпий, а не рефлексивний послух є наріжним каменем ефективного

військового функціонування, оскільки непокора виглядає як зрада підрозділу і ознака нелояльності." [33].

НУБІП України

Групова згуртованість і довіра між військовослужбовцями, безумовно, мають вирішальне значення для військової ефективності, і ми очікуємо, що така

НУБІП України

довіра буде зміцнюватися під час базової військової підготовки. Це життєво важливо для захисту і виживання всієї групи. Проте лояльність до армії як інституції та до власного підрозділу не повинна бути сліпою лояльністю. Як я

стверджував раніше, сліпий послух і сліпа вірність несумісні з військовими

НУБІП України

чеснотами вірності і послуху. Добросесні військовослужбовці не будуть покривати незаконну діяльність інших комбатантів, не будуть брати участь у незаконних і принизливих ритуалах ділівщини і не будуть ставити груповий конформізм вище за власні військові цінності.

НУБІП України

На жаль, офіційна риторика про групову лояльність і згуртованість підрозділу в поєднанні з повторюваними навчальними та церемоніальними ритуалами, а також неофіційними ритуалами згуртування групи заохочують

бездумну лояльність і послух, що суперечить рефлексивній моральній діяльності,

НУБІП України

необхідній для формування справді добросесного характеру. Кілька годин етичної підготовки мало вплинуть на характер військовослужбовців у порівнянні з постійним зануренням у сильно орієнтоване на групу середовище, в якому конформізм і слухняність всіляко заохочуються і винагороджуються.

НУБІП України

Другий аспект військової підготовки, який може підірвати рефлексивну моральну здатність, необхідну для добросесних дій, - це, простіше кажучи, те, як

НУБІП України

військовослужбовців навчають вбивати. У звіті "Армія США і підготовка лідерів" це спеціально згадується під описом мети бойової підготовки. "навчання

рукопашному і штыковому бою і є ключовим у забезпеченні психологічної готовності солдатів вступати в бій і вбивати ворогів. Сполучених Штатів у ближньому бою” [34].

1.6. Підготовка до вбивства

Оскільки вбивство є неминучою частиною війни, підготовка військовослужбовців до вбивства має важливе значення для досягнення військових цілей. Тому процес підготовки повинен розвивати такі риси характеру, які дозволять військовослужбовцям вбивати за командою та наказувати іншим вбивати, а також мінімізувати психологічний вплив вбивства.

У більшості сучасних збройних сил це досягається шляхом використання тренувальних середовищ, які мають на меті якомога точніше відтворити досвід вбивства реальної людини. Ці методи навчання працюють завдяки використанню “комбінації десенсибілізації та поведінкового кондиціонування, на відміну від попередніх методів навчання, які в основному використовували мішені в яблучко та стрільбища”. [35] Поряд з таким тренувальним середовищем відбувається розвиток особливого ставлення до вбивства через використання морально нейтральної мови, через зміщення відповідальності за насильство війни та через дегуманізацію противника.

Зробити вбивство рутинною: Десенсибілізація та поведінкова обумовленість

Процес підготовки десенсибілізує військовослужбовців різними способами. По-перше, військовослужбовці втрачають чутливість до власних фізичних страждань через інтенсивні фізичні тренування, а через описані вище ритуали "дідівщини" та знущань вони втрачають чутливість до заподіяння та терпіння болю і приниження інших новобранців.

Потім військовослужбовці десенсибілізуються до ідеї вбивства через використання еленгу та казармених пісень, які роблять ідею вбивства ворожих комбатантів частиною повсякденної казарменної атмосфери та тренувального середовища. “Звертаючись до ворога з принизливими прізвиськами, такими як “рушничоголові”, і зображуючи його як морально, расово або фізично неповноцінного, ворог стає дегуманізованим і демонізованим” [36].

Крайнім прикладом такої дегуманізації є ставлення американських солдатів у в'язниці Абу-Грейб, які називали в'язнів, яких вони катували, “тваринами”. Ставлення цих солдатів демонструє, наскільки нормальною може стати така дегуманізація.

Сеймур Херш описує, як “знущання 372-ї [роти військової поліції, яка брала участь у знущаннях] над в'язнями здавалося майже рутинною справою - фактом армійського життя, який солдати не відчували потреби приховувати” [37].

Військовослужбовці стають нечутливими до акту вбивства завдяки використанню мішеней у формі людини, які стають “вражає” (евфемізм для “вбиває”) на макеті справжнього поля бою. “На деяких полігонах навіть використовуються такі пристрої, як уніформа, наповнена повітряними кульками, і фальшива кров, щоб зробити підготовку ще більш ефективною”. [38]

Цей процес десенсибілізації поєднується з використанням методів оперантного обумовлення, розроблених Б.Ф. Скіннером в його експериментах на щурах. “Оперантне обумовлювання працює, поєднуючи постійне повторення акту вбивства з використанням позитивних підкріплень для винагороди за правильну поведінку”. [39] Мета такого навчання коротко підсумована Девідом Гроссманом:

“Те, чого навчають у цьому середовищі, - це здатність стріляти рефлекторно і миттєво, а також точна імітація акту вбивства на сучасному полі бою. У поведінкових термінах, фігура людини, що з'являється в полі зору солдата,

є "умовним стимулом", а негайне ураження цілі - "поведінкою по цілі". "Позитивне підкріплення" надається у вигляді негайного зворотного зв'язку, коли ціль падає, якщо в неї влучили. У формі "економіки жетонів" ці влучання потім обмінюються на значки за влучність, які зазвичай пов'язані з певними привілеями або винагородою (похвала, публічне визнання, триденні перепустки і т.д.), що асоціюються з ними [40].

Учень практикує акт вбивства так часто, що різниця між тренувальним вбивством по мішені у формі людини та "справжнім" вбивством зменшується. В результаті перше, реальне вбивство не здається "реальним" взагалі і тому солдату легше заперечувати, що він убив реальну людину, а не просто "зацепив" іншу "мішень". В ідеалі кінцевим результатом такої підготовки є військовослужбовці, які будуть стріляти на ураження миттєво, коли є відповідні стимули; коли вони бачать ціль і отримують наказ

Зменшенню чутливості до потенційних моральних (та емоційних) страждань, спричинених вбивством та свідченням, сприяє перекладання відповідальності з окремого комбатанта на військове командування. Авторитарна ієрархічна природа військової організації спонукає військовослужбовців перекладати відповідальність за свої дії на вищестоящих офіцерів. До тих пір, поки їхні накази не є явно незаконними, від військовослужбовців не очікується, що вони будуть замислюватися про моральність того, що вони роблять, і навіть активно заохочуються до цього: вбивство ворожих комбатантів вважається виправданим.

Така десенсибілізація ще більше заохочується шляхом зміни способу сприйняття військовослужбовцями акту вбивства ворога, що досягається частково за рахунок використання дегуманізації, про яку йшлося вище, а також за рахунок використання фраз для опису військових дій, які майже не містять посилення на вплив військової сили на реальні людські тіла. Таким чином, дії, які

передбачають вбивство, позначаються морально нейтральними термінами, такими як "зачистки", "хірургічні удари" та "боротьба з ціллю"[41], як сказав високопоставлений американський офіцер запрошеному лектору: "Ми не називаємо це "вбивством ворога". Ми називаємо це "обслуговуванням цілі"."[42]

Така мова заохочує погляд на вбивство, в якому моральний вимір вбивства майже повністю відсутній.

Процеси, описані вище, дозволяють військовослужбовцям долати моральні та емоційні страждання від перспективи вбивства. Ці процеси - виправдання вбивства, зняття відповідальності, мінімізація шкоди, дегуманізація ворога - характерні для того, що психологи називають "моральним відстороненням".

Моральне відсторонення відбувається тоді, коли звичайні моральні санкції проти заподіяння шкоди іншим "відключаються" для того, щоб дозволити людині виконувати свою роль. "Дослідження Міжнародного комітету Червоного Хреста щодо порушень міжнародного гуманітарного права (МГП) показало, що процеси морального відсторонення є поширеними серед військовослужбовців і пов'язані з проблемними формами підпорядкування та вчиненням порушень МГП"[43].

Ефективність цього навчального процесу у зміні досвіду комбатантів та їхнього ставлення до вбивства найкраще описується словами самих військовослужбовців. Один із солдатів, який брав участь у битві за Могадішо в Сомалі в 1993 році, розповів про свій досвід вбивства:

"Я просто почав вибирати їх, коли вони перебігали перехрестя за два квартали від мене, і це було дивно, тому що це було набагато легше, ніж ви могли б подумати. Ви чуєте всі ці історії про те, що "перший раз вбити когось дуже важко". І це було дуже схоже на базову підготовку, там були просто мішені, і я не знаю, чи це було пов'язано з підготовкою, яку ми пройшли, але мені здалося, що це було схоже на рухомий тир, і ти міг просто влучити в мішень і спостерігати,

як вона падає, влучити в мішень і спостерігати, як вона падає, і це було не по-справжньому. Вони були досить далеко, так що ви не бачили, або я не бачив, всі кишочки, кров і тому подібне, але ви просто бачили цю мішень, що пробігала в прицілі, ви натискали на спусковий гачок і мішень падала”[44].

Британський солдат сказав досліднику, що "він думав про ворога не більше і не менше, ніж про мішені у формі фігури П"[45], а старший сержант "зелених беретів" розповів про свій досвід воєвства: "...все, що я відчував - це віддача [пістолета]"[46]. Інший солдат описав свій перший досвід воєвства наступним чином: "Два постріли. Бам-Бам. Точно так, як нас навчали "швидкому пострілу".

Коли я вбивав, я робив це саме так. Так, як мене вчили. Навіть не замислюючись"[47].

Ставлення, яке відображають наведені вище цитати, цілком зрозуміле.

Вбивство переживається буквально як бездумна дія. Фрази на кшталт "це було так схоже на базову підготовку, вони були просто мішенями" "все, що я відчував - це віддача" і "навіть не замислюючись", демонструють ефективність цих тренувальних прийомів у тому, що вбивство стає умовною, мимовільною реакцією. Таким чином, ця підготовка не тільки змінює емоційні реакції

комбатантів на вбивство - процес, який, ймовірно, необхідний для того, щоб військовослужбовці були ефективними вбивцями, - але й має на меті змінити моральне сприйняття комбатантами акту воєвства, змінити те, як військовослужбовці думають про вбивство. Наведені вище цитати чітко

демонструють ефективність такої підготовки в підриві усвідомлення комбатантами морального виміру воєвства. Вбивство ворога описується як акт, вирваний не тільки з більш широкого морального контексту, але й з будь-якого морального контексту. Досвід воєвства описується так, ніби це щось, що суттєво

не відрізняється від стрільби по мішенях під час базової підготовки, і щось, що робиться "навіть не замислюючись".

Більше того, в той час солдати, яких цитували вище, сприймали людей, яких вони вбивали, не як ближніх, а як "просто мішені на полігоні". Така дегуманізація ворога сприяє відчуттю того, що його вбивство не є моральним питанням. Як стверджує капітан Піт Кілнер:

"Сучасна бойова підготовка змушує солдатів діяти рефлекторно, реагуючи на подразники - такі як вогневі команди, контакт з ворогом або раптова поява "цілі" - і максимізує летальність солдатів, але робить це в обхід їхньої моральної автономії. Солдатів змушують діяти без урахування моральних наслідків їхніх дій, їм дозволяють вбивати, не приймаючи свідомого рішення про це"[48].

Така підготовка значно покращує здатність військовослужбовців вбивати, але робить це за певну ціну. Хоча така підготовка робить вбивство під час війни психологічно легшим, саме цей факт може призвести до більших психологічних проблем після завершення бойових дій. "Військовослужбовці можуть виявити, що розглядають моральні наслідки своїх дій лише тоді, коли вже занадто пізно, іноді через багато років після їхнього бойового досвіду"[49]. Для деяких військовослужбовців саме той факт, що вони були такими ефективними, не

рефлексує вбивцями - що вбивати було так легко - став найбільш травматичною проблемою. Один із солдатів, який постраждав під час інциденту зі збитим "Блек Хоук Даун", сказав: "...[Я просто] зрозумів, що він був такою ж людиною, як і я. І з цим важко змиритися, але того дня це було надто легко.

Найбільше мене засмучує те, як легко було натискати на спусковий гачок знову і знову"[50].

Таким чином, спосіб, у який розвивається згуртованість підрозділу в армії, і спосіб, у який військовослужбовців навчають вбивати і заохочують думати про вбивство, сприяють формуванню диспозицій, які суперечать тим, що необхідні для військових чеснот, як описано вище. Доброчесна військова поведінка вимагає рефлексивного морального судження; вимагає, щоб військовослужбовці

розмірковували над мораллю військової професії та мораллю власної поведінки на війні. Вона вимагає від них культивування мудрої лояльності і мудрого послуху. Проте групова згуртованість, про яку я говорив раніше, сприяє нерелективній лояльності і не дозволяє військовослужбовцям ставити під сумнів або кидати виклик своїм товаришам по службі і старшим за званням офіцерам. Методи, що використовуються для підготовки військовослужбовців до вбивства, в поєднанні з процесами морального відсторонення, заохочують військовослужбовців вбивати бездумно ("навіть не замислюючись"), мінімізувати моральний вимір вбивства і відмовлятися від відповідальності за свої дії.

Підриваючи моральну волю і моральну рефлексію військовослужбовців, ці аспекти військової підготовки і культури підривають ті самі здібності, які необхідні для формування добродісного військового характеру і які б запобігали або, принаймні, зменшували ймовірність виконання незаконних наказів. Природа нерелексивної покори така, що вона не піддається стримуванню в рамках військової ієрархії та законів війни. Після того, як моральна рефлексія комбатантів підірвана, військова покора з більшою ймовірністю може стати деструктивною, оскільки моральна здатність, яка б запобігала деструктивній покори, виявляється підірваною. Культивування схильності до бездумної покори може зробити військовослужбовців більш ефективними воїнами (можливо, це необхідна мета військової підготовки), але заохочує риси характеру, що суперечать тим, які необхідні для етичної поведінки військовослужбовців.

У зв'язку з цим постає питання, чи можливо мати військовослужбовців, які є дійсно етичними, але при цьому здатні вбивати за наказом, і які глибоко віддані своєму підрозділу і військовій професії. Тут є два варіанти відповіді на це питання. Можемо визнати, що, можливо, вимоги військової професії означають, що військовослужбовці повинні певною мірою пожертвувати своєю моральною

автономією для того, щоб бути більш ефективними бійцями. Однак, якщо ми підемо цим шляхом, ми фактично визнаємо, що військова риторика про військові чесноти і високі моральні стандарти військової професії є лише риторикою. Я вважаю, що це неправильний шлях, який не відповідає тому значенню, яке надається військовій етиці військовослужбовцями всіх рангів.

Другий вибір - це переосмислення того, як здійснюється підготовка військовослужбовців, і переосмислення того, як групова лояльність і ефективні бойові дії можуть бути сумісними з моральним осмисленням і міркуваннями, необхідними для доброчесної військової поведінки. Глибоке обговорення альтернативних практик військової підготовки виходить за рамки цієї роботи, але деякі пропозиції можна зробити.

Переосмислення військової підготовки

Першим і найважливішим кроком у розгляді альтернатив нинішній військовій підготовці є спростування давніх припущень про взаємозв'язок між слухняністю, конформізмом і ефективним функціонуванням збройних сил. Припущення про те, що прищеплення миттєвої покори є найкращим або найважливішим способом досягнення хорошого військового функціонування, не витримує ретельного вивчення.

Наприклад, у книзі "Про психологію військової некомпетентності" Норман Діксон виявив, що високий рівень некомпетентності, продемонстрований у Першій світовій війні, був пов'язаний (серед іншого) з "жахливим каліцтвом покори" [51]. Аналогічно, у своєму обговоренні Третьої битви при Іпрі історик Лідделл Харт писав про це:

"Здається, що жоден з армійських командирів не наважився відстоювати протилежні погляди з тією силою, якої вимагали факти. Одним з уроків війни,

продемонстрованих при Пашендейлі, безумовно, є необхідність надання більшої свободи в армійській системі для інтелектуальної чесності і моральної мужності"[52].

Про те, що таке бездумне підпорядкування все ще є проблемою, свідчать результати дослідження 2002 року, присвяченого дисфункціональному прийняттю військових рішень у збройних силах США, яке виявило, що військова культура, яка заохочувала жорстке мислення і дотримання менталітету "групового мислення", призводила до прийняття помилкових рішень і до моральної ізоляції - неврахування етичних і моральних принципів, які мали безпосереднє відношення до ситуації, про яку йшлося[53]. Фактично, процес прийняття рішень навіть старшими офіцерами демонстрував повну відсутність обізнаності з будь-якими моральними питаннями: "...жоден з шістнадцяти 0-6

(полковники/капітани ВМС - особи найвищого рангу, які брали участь у цьому дослідженні) не повідомив про будь-які моральні чи етичні міркування під час обговорення"[54]. Дослідження також виявило, що "...формалізовані та складні організаційні структури обмежують здатність організації до навчання. Історики задокументували цю тенденцію як особливо поширену у військових організаціях"[55]. Дозвіл комбатантам здійснювати автономне прийняття рішень

цілком можливо призведе до створення збройних сил, які будуть більш інноваційними, більш гнучкими і менш стійкими до змін та інституційного навчання.

Хтось може заперечити, що зменшення вимог до суворого підпорядкування і групової лояльності в армії зробить військові операції недієздатними, оскільки недостатня кількість особового складу погодиться виконувати місії з високим ступенем ризику або буде ставити під сумнів кожен наказ. Є дві причини вважати, що цього не станеться. По-перше, здається розумним припустити, що особи, які бояться фізичного ризику, навряд чи підуть

на військову службу, а якщо підуть, то, швидше за все, звільняться, як тільки усвідомлять рівень фізичного ризику, пов'язаного з військовою службою. Другою причиною вважати, що зменшення вимоги суворого підпорядкування не обов'язково підірве військову ефективність, є те, що надання військовослужбовцям можливості активно здійснювати і розвивати рефлексивні

моральні судження про військові дії, швидше за все, призведе до створення бойових сил, мотивованих твердою відданістю військовим цілям, які характеризуються хоробрістю (як для прийняття необхідних ризиків, так і для відмови від непотрібних ризиків), а також відмінним моральним духом. Джордж

Оруелл переконався в цьому, коли брав участь у громадянській війні в Іспанії в складі анархістських ополчень. Ополченці були сформовані на суворих егалітарних принципах, зовсім не схожих на структуру звичайних збройних сил.

Проте, незважаючи на радикальний (і спочатку хаотичний) вигляд цих ополчень, акцент на товаристві, рівності та важливості розуміння причин, що стоять за різними військовими процедурами, створив віддану військову силу з високим моральним духом і хорошою дисципліною. Як пише Оруелл:

“Цинічні люди, які не мають досвіду поводження з людьми, відразу скажуть, що це [ліквідація авторитарних структур] ніколи не "спрацює", але

насправді це "спрацює" в довгостроковій перспективі... Я був виконуючим обов'язки лейтенанта, командував близько тридцяти чоловік... Ми всі місяцями перебували під обстрілами, і я ніколи не мав найменших труднощів з тим, щоб

домогтися виконання наказу або з тим, щоб люди добровільно пішли на небезпечну роботу. Те, що ополченці взагалі залишилися в строю, - заслуга

міцної "революційної" дисципліни. Бо приблизно до червня 1937 року їх там нічого не тримало, окрім класової лояльності... ополченці тримали оборону, хоча, бачить Бог, вони здобули дуже мало перемог, і навіть окремі випадки дезертирства були нечастими"[56].

НУБІП УКРАЇНИ

“Так само військовослужбовці голландської армії наприкінці 1960-х років створили професілку, яка скасувала багато традиційних військових звичаїв, таких як вітання, і яка виборла для солдатів право на пояснення їм причин їхніх наказів. Ці зміни не зменшили ефективність голландської армії”.[57] Тому далеко не очевидно, що радикальне переосмислення аспектів військової підготовки і культури, про які я говорив, підірве військову ефективність.

Висновок

НУБІП УКРАЇНИ

Незважаючи на відкриту прихильність військових до підготовки військовослужбовців як етичних воїнів, існує щонайменше два аспекти військової культури та підготовки, які сприяють формуванню моральної психології, що заохочує нереклексивну покору та нереклексивну лояльність. Методи, за допомогою яких військовослужбовців навчають прив'язуватись до свого підрозділу, в поєднанні з процесами морального відсторонення, які використовуються для підготовки військовослужбовців до воєнства, зменшують здатність військовослужбовців бути рефлексивними моральними агентами. Це може призвести до деструктивної, нереклексивної покори і тенденції до мінімізації або ігнорування моральних проблем, що виникають під час воєнних дій. Це викликає надзвичайне занепокоєння, оскільки порушення законів війни відбуваються не лише через окремі "гнилі яблука" або через стрес від бойових дій, але й тоді, коли відбуваються інституційні процеси, які знижують здатність до моральної рефлексії та моральної чутливості.

НУБІП УКРАЇНИ

У світлі цих проблем стає зрозуміло, що підготовка етичних та ефективних військовослужбовців вимагає не тільки створення класів з етики, які базуються на глибокому теоретичному розумінні етичної теорії (зокрема, етики чеснот), які

викладаються належним чином підготовленим персоналом, і які послідовно викладаються у всіх військових установах; вона вимагає розуміння того, як інші аспекти військової підготовки впливають на характер і схильності військовослужбовців, можливо, в негативний спосіб. Якщо збройні сили дійсно прагнуть підготувати етичних військовослужбовців, то вони повинні переосмислити давні припущення про зв'язок між послухом, груповим конформізмом і ефективним функціонуванням армії.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ 2. Розуміння впливу та реабілітація моральних травм

серед військовослужбовців

2.1. Моральна травма. Поняття

Моральна травма - це сукупність реакцій на вчинені або скоєні дії, які порушують глибокі переконання та моральні цінності людини. Хоча існує консенсус щодо того, що військова служба збільшує вразливість до морально травмуючих подій, немає чіткого визначення того, які події є і не є моральною травмою, що ускладнює формування чітких висновків щодо поширеності моральної травми серед військовослужбовців.

Вплив морально травмуючих подій наражає людей на більший ризик виникнення низки негативних наслідків для психічного здоров'я, які можуть бути опосередковані негативними посттравматичними уявленнями. Таким чином, лікування, яке наголошує на реструктуризації таких уявлень, ймовірно, буде ефективним у лікуванні наслідків моральної травми, хоча даних щодо цього бракує.

У цій роботі надається огляд ключових наукових висновків щодо моральної травми та висвітлювання сфери, в якій необхідні подальші дослідження. Також обговорюються потенційні виклики в реабілітації негативних наслідків моральної травми.

Моральна травма - це відносно новий термін, який має на меті відобразити реакцію на екстремальний життєвий досвід, що порушує глибокі переконання або моральні цінності людини. Що стосується військовослужбовців, цей термін має на меті відобразити внутрішнє потрясіння, яке військовослужбовці можуть відчувати після подій у зоні бойових дій, пов'язаних із вчиненням або бездіяльністю, або зі свідченням дій, які сприймаються як порушення моралі.

Моральна травма охоплює багато понять, включаючи провину, сором, зраду та духовні проблеми, які незалежно один від одного привертають значну увагу як дослідників в цій сфері, так і реабілітологів. У цій роботі розглядається конструкція моральної травми стосовно військовослужбовців, висвітлюється існуючі обмеження в літературі та надаються напрямки для подальших досліджень. Також надається інформацію про реабілітацію, засновану на наявних

дослідженнях, і висвітлюються потенційні проблеми, з якими можуть зіткнутися реабілітологи при роботі з військовослужбовцями або ветеранами, які зазнали моральної травми.

Моральна травматизація в зоні бойових дій

“Під час служби військовослужбовці стикаються з різними екстремальними та безпрецедентними подіями. Зазвичай повідомляється про переживання, пов'язані з висадками, включаючи перестрілки, вибухи, серйозні поранення або смерть, вплив токсичних речовин або свідчення людських страждань” [1].

“Історично дослідники зосереджували увагу на тому, як ці події можуть викликати сильний страх і призвести до стійкої тривоги. Зокрема, у четвертому виданні Діагностичного та статистичного посібника з психічних розладів” [2] суб'єктивне переживання страху, безпорадності або жаху було необхідним для діагностики травматичної події, а посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) був включений до розладів, пов'язаних з тривогою.

“Однак дослідники все частіше визнають, що існують різні глибоко тривожні переживання, пов'язані з бойовими діями та висадками, які можуть не викликати страху, але можуть викликати інші значущі емоційні реакції, такі як пов'язані з травмою почуття провини та сорому, почуття зради, а також екзистенційні або духовні дилеми” [3-5]. Це призвело до зміни діагностичних вимог до ПТСР у п'ятому виданні “Діагностичного і статистичного посібника з психічних розладів (ДСР-5)” [6], усунувши критерій, який вимагав суб'єктивного відчуття страху, безпорадності або жаху для кваліфікації травматичної події.

“З огляду на більш широке визнання широкого спектру травматичних ситуацій, які можуть переживати люди, дослідники нещодавно почали класифікувати події на основі загальних емоційних посттравматичних реакцій”

“Для класифікації травматичних подій було запропоновано три широкі категорії: події, що базуються на страху, події, що базуються на втраті, та події, що базуються на моральній травмі” [5].

Як впливає з назви, події, пов'язані зі страхом, включають ситуації, в яких людина відчуває сильну тривогу. Поширеним прикладом травматичної події, пов'язаної зі страхом, є вибух саморобного вибухового пристрою (СВП) або обстріл з боку ворога.

Травматичні події, пов'язані з втратою, пов'язані з фактичною або уявною втратою життя, наприклад, у ситуаціях, коли товариш по службі отримує важке поранення або гине під час бойових дій.

Події, пов'язані з моральною травмою, стосуються ситуацій, які потенційно можуть порушити глибокі моральні переконання або цінності військовослужбовців. Події, що спричиняють моральну травму, можуть бути пов'язані з вчиненням певних дій (вбивство за наказом) або бездіяльністю (рішення не допомагати особі, яка цього потребує), з тим, що військовослужбовець став жертвою проступку іншої особи (фізичного або сексуального нападу), став свідком сильних людських страждань (голоду або жорстокого поводження), а також з помилками та нещасними випадками, що спричиняють шкоду (вогонь у відповідь на вогонь по своїх (дружній вогонь).

“У той час як події, пов'язані зі страхом і втратами, вже давно визнані травматогенними і знаходяться в центрі уваги багатьох теорій і науково обґрунтованих методів лікування травм, наукове співтовариство лише нещодавно почало вивчати вплив подій, пов'язаних з моральною травмою, на психічне здоров'я і функціонування військовослужбовців” [4, 5, 7-10]. Таким чином, “конструкт моральної травми наразі перебуває у зародковому стані, незважаючи на часті випадки морально травматичних переживань у зоні бойових дій та їх зв'язок зі значною психопатологією” [10, 11].

“З огляду на його зародження, наразі не існує узгодженого визначення того, що вважається морально травмуючою подією в зоні бойових дій. Більшість досліджень морально травматичного досвіду зосереджені на завданні шкоди або вбивстві інших людей в контексті збройних конфліктів або війни” [1, 12-15], “або на воєнних звірствах, таких як спотворення тіл загиблих або застосування надмірного насильства до комбатантів і некомбатантів” [12].

Незалежно від того, чи заподіяння шкоди або вбивство відбулося навмисно або випадково, чи були ці дії спрямовані на комбатантів або некомбатантів, ці ситуації можуть порушувати глибокі переконання та моральні цінності військовослужбовців.

“Незважаючи на те, що військовослужбовці проходять спеціальну підготовку до ситуацій, які можуть включати вбивство ворожих комбатантів, або усвідомлюють, що на війні забирають людські життя, деякі військовослужбовці відчують моральний конфлікт після тяжкого поранення або позбавлення життя іншої людини” [1, 16]. Зокрема, деякі військовослужбовці можуть почати сумніватися в тому, “чи були в цілому виправдані вчинені дії; чи був обсяг цих дій відповідним, враховуючи обставини; або хто вони є в результаті заподіяння шкоди або вбивства іншої людини” [11, 17].

Однак важливо зазначити, що вбивство або заподіяння шкоди не обов'язково призводить до моральної шкоди, як це може бути у випадку, коли військовослужбовці сприймають свої дії як виправдані. Іншими прикладами потенційно морально травмуючих подій є нездатність запобігти аморальним вчинкам інших, віддання або отримання наказів, які порушують моральний кодекс, та ненавмисні помилки.

Хоча багато морально травмуючих подій можуть кваліфікуватися як травматичні події на основі ДСР-5, ці два поняття не є синонімами, і деякі події можуть вважатися морально травмуючими, навіть якщо вони не кваліфікуються як травматична подія за критерієм А. Поширеними прикладами морально травмуючих подій, що не належать до Критерію А, можуть бути відмова

місцевим жителям у наданні ресурсів, таких як вода або невідкладна медична допомога, або нехтування місцевими звичаями чи цінностями, і це лише деякі з них. Навіть якщо ці події не вважаються "травматичними" з діагностичної точки зору, вони, тим не менш, можуть спровокувати моральний конфлікт і призвести до клінічного дистресу, який може бути не охоплений ПТСР. Наприклад, "якщо

військовослужбовець сприймає себе як жорстоку людину через відмову надати місцевому жителю воду, він може відчувати почуття власної нікчемності, яке

Поширеність та психопатологія

З огляду на труднощі у визначенні морально травмуючого досвіду, важко встановити, наскільки поширеними є ці події під час розгортання бойових дій. Нещодавнє дослідження, проведене на великій вибірці ветеранів бойових дій, показало, що 10% ветеранів повідомили про вчинення правопорушень ними самими, тоді як 25% повідомили про правопорушення з боку інших осіб" [10].

Чверть учасників бойових дій повідомили про зраду з боку товаришів по службі або начальства" [10].

Окрім вищезгаданого дослідження, яке вивчало рівень моральної шкоди, більшість досліджень "зосереджувалися на вивченні поширеності конкретних

порушень, таких як заподіяння шкоди або вбивство. У вибірках військовослужбовців, які повернулися з операцій "Непохитна свобода" та "Працька свобода", від 40% до 50% повідомили про те, що вони вбили або вважали, що вбили іншу людину" [13-15]. Було доведено, що "участь у цих

травматичних подіях, пов'язаних із вчиненням злочину, є найсильнішим предиктором ПТСР, навіть якщо враховувати інший бойовий досвід та воєнні ввірства" [13, 18].

Аналогічні висновки були зроблені в суміжному дослідженні, яке показало, що "свідчення про поранення або смерть товаришів по службі більше не є значущим предиктором симптомів ПТСР після контролю за вбивством ворожого комбатанта" [19]. На додаток до прогнозування симптомів ПТСР, "заподіяння

шкоди та вбивство під час розгортання пов'язані з посиленням депресивних симптомів після розгортання, розладів, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин, гнівом та суїцидальними думками” [1, 7, 14, 19].

“Подібно до досвіду заподіяння шкоди або вбивства ворожих комбатантів, більш широкий досвід морально травмуючих подій у зоні бойових дій також пов'язаний з посиленням ПТСР та депресивної симптоматики, а також розладів вживання психоактивних речовин, суїцидальних думок та суїцидальних спроб”

Окрім моральних травм, пов'язаних із вчиненням злочину (заподіяння шкоди або вбивство), не існує епідеміологічних даних про інші специфічні форми морально травмуючих подій (відмова допомозі місцевим жителям). Крім того, жодне дослідження на сьогоднішній день не вивчало, скільки осіб, які зазнали моральної шкоди, зазнають моральної травми.

Таким чином, необхідна додаткова робота для розуміння масштабу потенційно морально травмуючих подій у військових контингентах.

Основні ознаки та запропонована причинно-наслідкова модель моральної травми

“Окрім зв'язку з психопатологією, що діагностується, було висунуто гіпотезу, що характерні риси моральної травми включають в себе переживання декількох трансдіагностичних емоцій, таких як провина і сором після даної події”
результатом оцінки потенційно морально травмуючих подій у зоні бойових дій”

Як зазначалося раніше, військовослужбовці, які вчинили морально травмуючі дії або бездіяльність, можуть ставити під сумнів свої дії або бездіяльність під час події, а також ставити під сумнів те, що їхня поведінка, пов'язана з тією подією, означає для них самих. “Ті, хто відчуває провину після події, зосереджені на своїй поведінці і схильні вважати, що вони повинні були діяти інакше (“Я не повинен був стріляти в цивільну особу”,)” [23, 24].

“Військовослужбовці, які відчувають сором, схильні негативно оцінювати себе на основі своїх дій або бездіяльності під час або після події (“Я монстр, бо сміявся після того, як застрелив цю людину”).” [23, 24]

Внаслідок своїх дій або бездіяльності багато військовослужбовців, які зазнали негативного впливу морально травмуючого досвіду, втрачають довіру до себе (“Інші не повинні мені довіряти - я здатен на жахливі речі”), до інших (“Люди безжальні, вони завжди зраджуть”) або до вищої/трансцендентної істоти чи істот (“Бог є злим - інакше він би не допустив цього”).

“Відповідно до існуючих когнітивних моделей посттравматичного дистресу” [25], “оцінка морально травмуючих подій та негативні переконання щодо себе, інших, світу та, в деяких випадках, божеств сприяють розвитку негативних емоцій, таких як провина, сором та гнів, і, в кінцевому підсумку, розладів психічного здоров'я, що діагностуються” [4, 22, 26].

Хоча емпіричних досліджень у цій сфері наразі бракує, об'єктивна тяжкість морально травмуючих подій видається менш критичною у порівнянні з суб'єктивною оцінкою ситуації. Наприклад, хоча відмова дати місцевій дитині води, коли вона наближається до автомобіля, може здаватися об'єктивно менш тяжкою, ніж постріл у цивільну особу, перший сценарій може викликати аналогічну або навіть більш тяжку реакцію, залежно від того, як військовослужбовці оцінюють свої дії чи бездіяльність. “У своїй попередній моделі моральної травми Літс та його колеги” [4] припустили, що вчинення проступків може призвести до негативних наслідків, якщо дії або бездіяльність людини суперечать її глибоким переконанням або моральним цінностям.

“Подібно до когнітивних моделей психопатології, було висунуто гіпотезу, що стійкі, внутрішні та глобальні атрибуції підживлюють різні негативні емоції, включаючи провину та сором, які, в свою чергу, підвищують ймовірність того, що люди будуть відсторонюватися від інших” [4]. “Через підвищену ізоляцію люди обмежують кількість корекційного досвіду, який вони можуть мати, що

може перешкоджати позитивному зрушенню в пізнанні та самопрощенні та може посилити самозасудження” [4, 20].

Як наслідок, “зважається, що люди відчують посилення навязливих симптомів щодо події, а також оніміння та униження, що ще більше посилює цикл ізоляції” [4]. Інші можуть карати себе за те, що “діяли морально невідповідним чином, займаючись самоушкодженням та самообмеженням, що може слугувати посиленню негативного сприйняття себе” [3, 20].

“Хоча гіпотетична причинно-наслідкова модель моральної травми ще не була емпірично перевірена в повному обсязі, вона нагадує існуючі когнітивні моделі психопатології і підкреслює роль, яку негативні когніції відіграють у розвитку та підтримці дистресу” [23].

Оцінка моральної травми

На відміну від ПТСР або депресії, моральна травма не є розладом або клінічним станом, що діагностується. Натомість, моральна травма - це внутрішній досвід, який є результатом безпосередньої участі або спостереження ситуацій, що порушують глибоко укорінені переконання або моральні цінності.

Хоча “нещодавно було запропоновано синдромальне визначення моральної травми” [22], наразі занадто мало відомо про її поширеність, етіологію та симптоми, щоб точно визначити моральну травму. Прихильники концепції синдрому моральної травми запропонували три ознаки, які включають:

- а) переживання подій, що викликають значний моральний дисонанс;
- б) наявність основних симптомів, таких як провина, сором, духовні або екзистенційні конфлікти та втрата довіри до себе, інших або вищих/трансцендентних істот;
- в) наявність вторинних симптомів, таких як депресія, тривога, гнів, повторне переживання морального конфлікту або соціальні проблеми” [22].

Хоча розробка синдромального визначення моральної травми може бути корисною для розуміння її різних компонентів, існуючі дослідження не дозволяють реабілітологам визначити рівні тяжкості, при яких моральна травма

призводить до клінічно значущого психологічного дистресу. Крім того, враховуючи, що моральна травма є суб'єктивною оцінкою потенційно морально травмуючої події, важко точно виміряти цей конструкт. Видатні дослідники в новій сфері моральної травми розробили два окремих опитувальники для самооцінки: “Шкала подій моральної травми з 11 пунктів (MIES)” [9] та “Опитувальник моральної травми - військова версія (MIO-M)” [7], що складається з 20 пунктів.

“Обидві шкали оцінюють ступінь, до якого військовослужбовці були безпосередньо залучені або були свідками потенційно морально травмуючих подій у зоні бойових дій, і обидві шкали мають надійні психометричні властивості” [7, 27].

Обидві шкали MIES та MIO-M мають високу кореляцію з психопатологією, “включаючи ПТСР та депресію, а також з іншими психологічними факторами, такими як адаптація та ризик суїциду, а також з показниками травми та бойового досвіду” [7, 9, 10, 27].

Однак, відповідно до обмежень підходу до синдрому моральної травми, жодна зі шкал не має конкретних точок відсікання, які б вказували на конкретні бали, що пов'язані з більшим ризиком розвитку проблем психічного здоров'я.

Отже, оцінка конкретних симптомів, які можуть бути наслідком морально травматичного досвіду в зоні бойових дій (негативне посттравматичне усвідомлення, провина, сором, гнів, суїцидальні думки та зрада), а також симптомів ПТСР та депресії, може дати більш точну картину дистресу людей порівняно з оцінкою лише самого морально травматичного досвіду.

Роль негативних когніцій у виникненні моральної травми

Незважаючи на те, що моральна травма зазвичай асоціюється з вищезазначеними симптомами та психологічними розладами і часто присутня у військовослужбовців та ветеранів, які відповідають діагностичним критеріям ПТСР, важливо зазначити, що “моральна травма є окремим тране-діагностичним

конструктом, який може функціонувати як шлях ризику розвитку психологічного дистресу» [23].

Як зазначалося раніше, наявність моральної травми не обов'язково свідчить про наявність психологічного дистресу, оскільки військовослужбовці можуть переживати морально травмуючі події в зоні бойових дій, але оцінювати ці ситуації виважено та адаптивно, що може функціонувати як захисний фактор ("Я робив жахливі речі під час служби, якими не пишаюся, однак я розумію, що військовослужбовці іноді діють незрозумілим чином під час війни, і це не обов'язково відображає те, ким вони є як люди, що не виконують військову функцію на той момент часу").

Можлива механістична роль моральної травми у розвитку посттравматичної психопатології має важливі наслідки для реабілітації військовослужбовців та ветеранів, які пережили морально травматичні події в зоні бойових дій. Зокрема, суб'єктивна оцінка подій та смисл, що впливає з цього досвіду, може слугувати ефективною мішенню для реабілітації різноманітних проблем психічного здоров'я, що розвинулися як вторинні до моральної травми.

“Негативні посттравматичні когніції, такі як самозвинувачення та негативні переконання щодо себе, опосередковують зв'язок між переживанням морально травмуючих подій у зоні бойових дій та вираженістю ПТСР і депресивних симптомів, про які повідомляють самі респонденти [23].

Хоча це дослідження використовувало перехресні дані і, таким чином, не надає переконливої інформації про те, чи може цілеспрямована робота з негативними посттравматичними уявленнями в лікуванні ефективно зменшити психопатологію серед військовослужбовців, які пережили потенційно морально травмуючі події, “отримані результати тісно узгоджуються з дослідженнями з літератури з ПТСР, які визначили негативні посттравматичні уявлення як ключовий фактор, що сприяє розвитку пов'язаної з психотравмою симптоматики”

Крім того, звіт про випадок ветеранів з ПТСР, вторинним по відношенню до моральної травми, свідчить про те, що "існуючі науково обґрунтовані методи лікування ПТСР можуть ефективно зменшити симптоми, пов'язані з травмою, у цих осіб" [17]. У своєму звіті автори детально описали, як "зміни негативних посттравматичних уявлень на більш збалансовані та адаптивні переконання щодо морально травмуючих подій у зоні бойових дій передували подіпшенню симптомів" [17].

Огляд методів реабілітації моральної шкоди

Існують розбіжності щодо того, як реабілітологи повинні найкращим чином лікувати ряд наслідків психічного здоров'я, що виникають внаслідок моральної травми. Одні стверджують, що "симптоми, які виникають внаслідок моральної травми, можуть бути найкраще вирішені шляхом використання протоколів психотерапії, які були спеціально розроблені для лікування моральної травми" [29, 30].

Інші стверджують, що для лікування ПТСР, спричиненого моральною травмою, достатньо існуючих специфічних протоколів, таких як "когнітивно-процесуальна терапія (КПТ)" [31] та "продовжена експозиція (ПЕ)" [32].

Хоча ще не було конкретно доведено, що загальноприйняті методи лікування великого депресивного розладу (когнітивно-поведінкова терапія) є достатніми, коли "депресія є результатом пережитої морально травмуючої події, логіка узгоджується з тим, що було запропоновано для ПТСР на основі моральної травми" [17, 33].

Ті, хто виступає за використання методів реабілітації, розроблених спеціально для моральної травми, роблять це тому, що "існуюча КПТ може недостатньо задовольняти потреби ветеранів війни, оскільки модель обумовленості страху та навчання недостатньо пояснює, прогнозує або усуває різноманітні психічні травми, спричинені війною" [29].

Стверджується, що симптоми психічного здоров'я, пов'язані з моральною травмою (провина і сором), можуть "не реагувати на процес звикання, який

лежить в основі терапії, заснованої на експозиції, так само, як це відбувається при травмах, пов'язаних зі страхом або втратою” [29, 34].

Крім того, було висловлено припущення, що “когніції, які викликають почуття провини і сорому, які, як передбачається, лежать в основі симптомів, пов'язаних з моральною травмою ("Я - монстр"), можуть не піддаватися традиційним методам когнітивної терапії” [34].

Інші стверджують, що “відновлення від негативних наслідків моральної травми потребує керованого процесу самопрощення або відшкодування, який відсутній в усталених когнітивно-поведінкових методах лікування, призначених для лікування посттравматичного стресу” [30].

В даний час існує два втручання, які були спеціально розроблені для реабілітації моральної травми з емпіричними даними, що підтверджують їх ефективність: адаптивне розкриття (АР) та вплив вбивства на війні (ВВВ). “АР - це восьмиесійна реабілітація, в якій терапевт проводить психоосвіту, направляє військовослужбовця або ветерана в процесі відшкодування морального порушення і спонукає його або її вступити в дискусію про моральну травму з уявним доброзичливим і всепрощаючим моральним авторитетом за власним вибором” [29, 30].

Початкові результати були обнадійливими: “у відкритому дослідженні ІОК серед 44 морських піхотинців з ПТСР, які перебували на дійсній службі, спостерігалось значне зменшення симптомів ПТСР, депресії та неадаптивного посттравматичного пізнання, а також значне збільшення показника

Реабілітація ІОК була “розроблена з метою допомогти зменшити симптоми психічних розладів та покращити адаптацію серед тих ветеранів та військовослужбовців, які забрали життя на війні” [35].

“Протягом шести-восьми сесій ветерани отримують інструкції щодо фізіології бойового стресу та вбивства, когнітивної реструктуризації,

відшкодування шкоди та самопрощення. У рандомізованому контрольованому дослідженні 33 ветерани з ПТСР, які отримували лікування за програмою ІОК, повідомили про значне зменшення симптомів ПТСР та загального дистресу, а також покращення якості життя порівняно з контрольною групою” [35].

Ряд інших специфічних для моральної травми втручань були протестовані в невеликих пілотних дослідженнях або перебувають на стадії розробки. “Розвиток духовної сили (BSS) - це восьмисесійне групове втручання, яке заохочує учасників активно справлятися з дистресом, пов'язаним з моральною травмою, за допомогою своїх попередньо існуючих духовних ресурсів” [36].

Інтервенції в рамках BSS включають переосмислення духовного стресу та обговорення ролі зла та особистих невдач, а також заохочення до частого використання молитви як активного способу подолання дистресу. Ветерани з ПТСР, які брали участь у програмі BSS, повідомили про значне зменшення симптомів ПТСР порівняно з контрольною групою на момент завершення втручання.

“Серед вибірки з 10 ветеранів з ПТСР, які брали участь у бойових діях, було виявлено, що чотирисесійний протокол, який спеціально зосереджений на пов'язаному з травмою почутті провини, терапія зменшення провини з урахуванням травми” [37], значно зменшує почуття провини як первинний результат, а також ПТСР і депресію як вторинні результати.

“Протокол, заснований на терапії прийняття і прихильності (ACT), в даний час розробляється Департаментом у справах ветеранів” [38], але результати ще не опубліковані. “Інші припускають, що пастирська опіка та уважність також можуть допомогти досягти значного зменшення симптомів” [39], але автори визнають необхідність кращого розуміння основних механізмів та більшої кількості наукових доказів, перш ніж ці підходи стануть рутинними.

Серед встановлених протоколів терапії, що мають відношення до психічних наслідків моральної травми, мабуть, двома найбільш відомими є “КІПТ”

[31] та “ПЕ” [32]. Обидва методи лікування були спочатку розроблені для лікування ПТСР, але з тих пір було показано, що вони призводять до значного зменшення основних ознак моральної травми, таких як депресія, почуття провини та сорому. “Стверджується, що когнітивно-поведінкові методи, які використовуються в протоколах КПТ і ПЕ, а також концептуалізація ПТСР, що лежить в основі кожного протоколу, можуть бути ефективно застосовані для концептуалізації та лікування ПТСР, пов’язаного з моральною травмою, без

В

Н

є Було розглянуто шість протоколів лікування моральної травми, кожен з яких має різний ступінь емпіричної підтримки. Незважаючи на існуючі суперечки про те, як найкраще лікувати моральну травму, КПТ і ПЕ накопили нереконливі докази як передові методи лікування симптомів ПТСР, і вони мають сприятливий вплив на інші основні характеристики моральної травми, такі як депресія, почуття провини і сорому. Інші протоколи, такі як АР та ІОК, які були спеціально розроблені для лікування моральної травми, є багатообіцяючими, але вотребують більшої емпіричної підтримки, перш ніж їх рутинне клінічне використання буде виправданим.

і Наразі не існує емпіричних порівнянь між протоколами, спеціально розробленими для лікування моральної травми, та більш відомими методами лікування ПТСР. Крім того, жодне дослідження ще не вивчало, як моральна травма за відсутності ПТСР відрізняється від ПТСР на основі моральної травми.

Виклики для реабілітологів

Незважаючи на те, що існує багато перспективних методів реабілітації моральної травми та її наслідків, реабілітологи повинні усвідомлювати, що часто виникають труднощі при наданні клінічної допомоги особам, які постраждали від морально травматичного досвіду.

т По-перше, за відсутності емпіричних даних, “анекдотичний досвід підказує нам, що багато ветеранів та військовослужбовців часто не розголошують

к

о

д

морально травмуючі події на початку лікування” [17]. Наприклад, Held, Klassen і колеги наводять приклад ветерана ОІФ, який пройшов кілька програм інтенсивної реабілітації, орієнтованих на травму, а також рік психотерапії в нашій клініці, перш ніж він розповів, що вбив молоду іракську дівчину, яка йшла до його блокпоста, тримаючи в руках вибуховий пристрій.

Його лікування зупинилося до того, як його терапевт запропонував розглянути можливість зосередитися на травматичному досвіді, який раніше не обговорювався в терапії, і саме тоді ветеран розповів про цю подію. Не думаю, що ветеран міг би ефективно лікуватися, якби не відчував емпатії та неупередженого прийняття з боку терапевта, що дозволило йому розвинути достатню довіру для того, щоб поділитися своїм морально травматичним досвідом, отриманим у зоні бойових дій.

Усвідомлення реакцій контрпереносу та особистих упереджень щодо розкриття пацієнтом морально травмуючих подій є надзвичайно важливим. Ветерани та військовослужбовці, які пережили морально травмуючі події, можуть отримати негативну реакцію з боку оточуючих при спробі поділитися своїм досвідом. Багато ветеранів, які проходили реабілітацію, розповідатимуть про випадки, які демонструють, що цивільне населення не знає про те, що пережили багато військовослужбовців та ветеранів у зоні бойових дій. Цей розрив між цивільним населенням і військовослужбовцями може сприяти виникненню почуття відчуження та ізоляції. Вкрай важливо, щоб реабілітологи та психіатричні працівники оцінювали наявність моральних травм, отриманих у зоні бойових дій, та застосовували емпатійне та неупереджене ставлення у роботі з групами населення з високим ризиком отримання моральних травм.

Розглянуто низку підходів до реабілітації моральної травми, і вибір найкращого з них для пацієнтів може бути складним завданням. Оскільки моральну травму найкраще розглядати як шлях ризику генералізованого психологічного дистресу, який може призвести або не призвести до діагнозу за

DSM-5, думаю, що пацієнтам слід пропонувати першочергові методи реабілітації для їхніх діагнозів або наявних проблем. Наприклад, військовослужбовцю з ПТСР, пов'язаним з моральною травмою, слід запропонувати КПТ або ЦЕ і, можливо, "фармакотерапію" [44], тоді як військовослужбовцю з депресією слід запропонувати "когнітивну терапію, поведінкову активацію або антидепресанти" фармакотерапевтичних втручань на реабілітацію моральної травми.

Подібно до ситуації з когнітивно-поведінковими втручаннями, можливо, хоча це залишається невизначеним, що позитивний вплив антидепресантів та інших засобів на основні характеристики моральної травми, такі як депресія та почуття провини, може призвести до зменшення загального дистресу, пов'язаного з моральною травмою.

Хоча методи реабілітації, розроблені спеціально для лікування моральної травми, виглядають багатообіцяючими, наразі немає доказів, які б порівнювали ці методи лікування з усталеними протоколами для конкретних розладів. Нікаво, що відповідно до інших ефективних протоколів когнітивно-поведінкової терапії, корисні методи лікування моральної травми підкреслюють роль переоцінки негативних уявлень про себе (наприклад, "Я ніколи не зможу бути хорошою людиною через те, що я зробив"), інших ("Люди відкинуть мене, якщо я розповім їм про те, що сталося") і світ ("Світ - це зло") за допомогою психоосвіти, явної когнітивної реструктуризації або емоційного впливу.

Отже, подолання негативних посттравматичних уявлень має бути ключовим напрямком клінічної допомоги військовослужбовцям та ветеранам, які борються з симптомами, що виникли внаслідок морально травматичного досвіду. Хоча здається, що повторне обговорення морально травмуючого досвіду сприяє емоційному впливу та коригувальній когнітивній переоцінці, також вірно і те, що багато реабілітологів можуть ухилятися від прямого обговорення морально травмуючого досвіду зі своїми пацієнтами через свої власні переконання або упередження. Окрім провокування негативних терапевтичних реакцій, багато

реабілітологів можуть вважати, що їхні пацієнти занадто вразливі, щоб взяти на себе таку складну роботу в терапії

Висновки

У цій роботі було розглянуто конструкцію моральної шкоди та висвітлено важливі наукові досягнення в цій галузі, а також опис декількох підходів до

реабілітації та можливі проблеми, з якими стикаються реабілітологи.

Незважаючи на зростаючий інтерес та обізнаність щодо моральної шкоди, очевидно, що залишається велика кількість питань, на які немає відповідей: що

таке моральна шкода, в який момент моральна шкода стає клінічно значущою, як

досвід моральної шкоди пов'язаний з іншими проблемами психічного здоров'я та

як найкраще реабілітувати осіб, які постраждали від моральної шкоди.

Враховуючи сучасний стан досліджень, пов'язаних з реабілітацією проблем

психічного здоров'я, що виникли внаслідок моральної травми, доцільно лікувати

симптоми цієї травми (ПТСР, депресію, тривогу, почуття провини, сорому тощо),

використовуючи існуючі методи лікування, що базуються на доказах. Основним

напрямком реабілітації, ймовірно, має бути спрямованість на конкретні негативні

когніції, які розвинулися після морально травматичного досвіду. Для полегшення

виявлення клінічно значущих випадків, які потребують втручання, необхідні

оцінки з емпірично встановленими критеріями моральної травми. Крім того,

дослідження моральної травми повинні розширити свій фокус, включивши в

нього морально травмуючі події, не пов'язані з вчиненням правопорушення, та

вивчити, як моральна травма за відсутності ПТСР відрізняється від ПТСР,

пов'язаного з моральною травмою, з точки зору її впливу на психічне здоров'я та

реакції на лікування.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

Розділ 3. Дослідження

Мета дослідження

Метою дослідження є порівняти моральні почуття військовослужбовців, сформувати моральні якості кожного з них, визначити процент оптимізму, виявити головні риси характеру, порівняти автономні фактори. Мова йде як про діагностику наявних проблем так і про можливі приховані потенціали. Завдяки пройденим тестам буде простіше як сформувати моральні якості так і визначити приховані від себе характерні ознаки своєї особистості.

3.2. Проблематика

Головна проблема дослідження була знайти найбільш ефективні та не складні тести саме для військовослужбовців. Тести були тільки англійською мовою, тож прийшлося адаптувати під український лад. В процесі дослідження

були знайдені саме ті тести якими просто зараз користуються найбільш розвинені армії світу.

3.3. Методи та техніки виконання завдань.

В цьому дослідженні були використані придатні теоретичні методи дослідження: вивчення нормативних та інструкційно-методологічних документів по дослідницькій проблемі. Аналіз наукової літератури.

Основою теоретико-методологічного дослідження є роботи К. Пітерсона – одного з основоположників позитивної психології та М. Селігмана – який став основоположником позитивної психології. Інтерпритація тесту велика п'ятірка

Перший тест це «ОПИСНИК ОПТИМІЗМУ – ШОСТО» (М. Селігман)

Тест складається з 29 тверджень, на які потрібно відповісти А або В.

Цей тест дає зрозуміти рівень оптимізму кожного військовослужбовця. Наскільки він оптиміст або песиміст.

«Мудрість та знання» (М. Селігман)

Тест складається з 24 переваг які оцінюються за 10 бальною шкалою

Тест велика п'ятірка (Big five) (Р. МакКрай, П. Коста)

75 питань за шкалою від -2 до 2

Організація завдання

Дослідження складалося з різних трьох тестів. Вони допомагають визначити рівень оптимізму, провідні переваги та уявлення про характерологічні особливості випробуваного військового

1. «ОПИСНИК ОПТИМІЗМУ – ШОСТО» (М. Селігман)

Цей тест дає зрозуміти рівень оптимізму кожного військовослужбовця.

Наскільки він оптиміст або песиміст

2. «Мудрість та знання» (М. Селігман)

Якщо одну або декілька ваших переваг отримали по 9-10 балів. Це і є ваші головні переваги. Ті якості, які ви оцінили менш ніж у 6 балів, є вашими вразливими місцями.

3. Тест велика п'ятірка (Big five) (Р. МакКрай, П. Коста)

На основі вже аналізу первинних факторів можна скласти певне уявлення про характерологічні особливості випробуваного. У кожному з первинних факторів ліворуч позначається риса особистості, яка за версією "Великої п'ятірки" відповідає високим значенням бальних оцінок, праворуч позначається риса особистості з низькими бальними оцінками. Можна констатувати, що випробуваному, мабуть, властива ознака домінантності.

3.5 Характеристика

Дослідження проводилося серед військових Деснянського відділення. Всього приймало участь 100 людей чоловічої статі віком від 18-50 років

Освіта:

Середня повна освіта 24 чол.

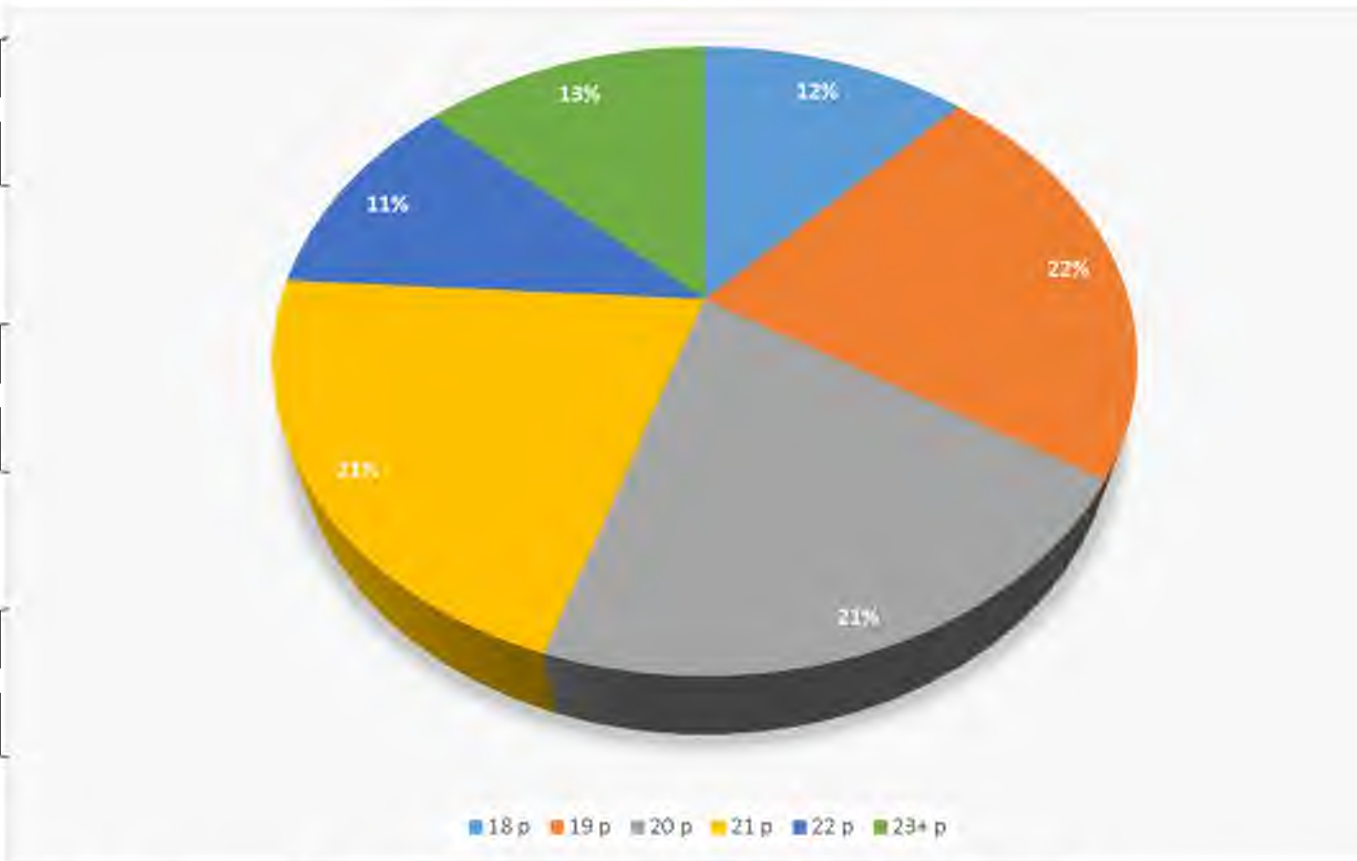
Середня спеціальна освіта 58 чол.

Вища професійна освіта 18 чол.

Н

Н

Н

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

Тест 1

■ оптиміст ■ песиміст ■ ум песиміст ■ ум оптиміст

Як ми бачимо на картинці по результатах теста оптимістів в рази більше ніж песимістів, що цікаво найбільше у відсотках песимістів віком 23+ а саме 6 людей. А оптимістів навпаки віком 18 років.

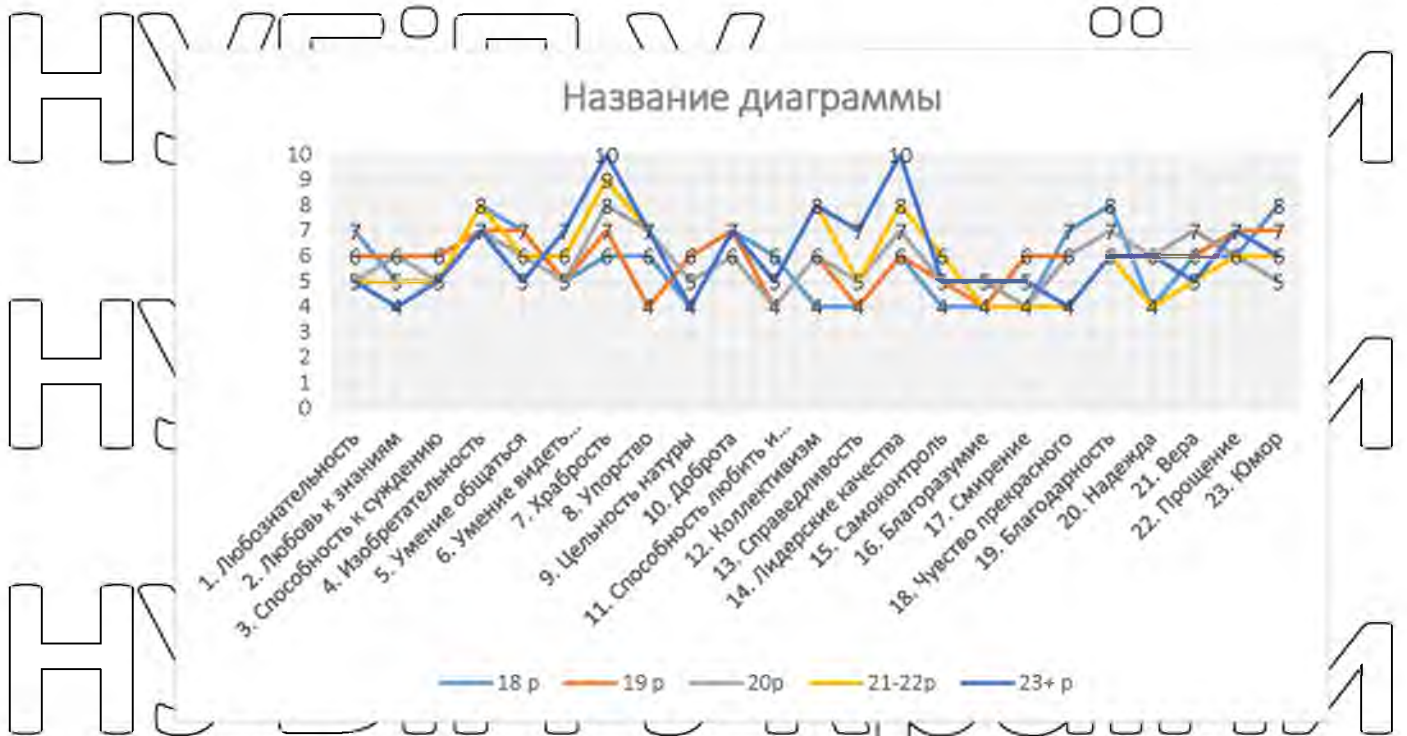
41 оптиміст

35 ум оптиміст

15 ум песиміст

9 песиміст

«Мудрість та знання»

Можна дійти висновку що чим старше військовий тим він хоробріший та проявляє лідерські навички, а чим молодші то більш комунікабельні та веселі та комунікабельні.

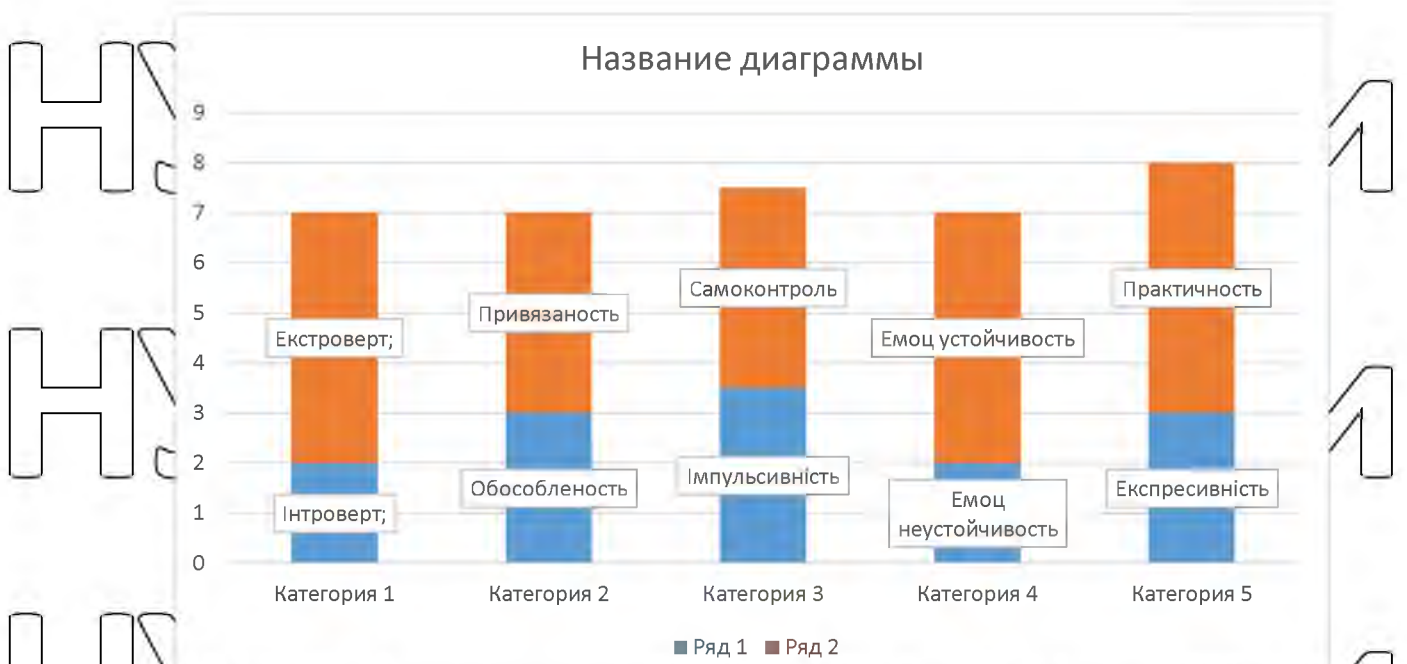
НУБІП України

НУБІП України

Тест велика п'ятірка (Big five)
(Р. МакКрай, П. Коста)

НУБІП України

НУБІП України

Тест показав що більшість військових не є зажатими а навпаки всі комунікабельні, так в деяких не все так добре але не критично.

Підводячи підсумки дослідження хотів би сказати що в більшій мірі задоволені результатом, всі учасники котрі приймали участь дізналися щось про себе нове, а хтось для себе зробив висновки після тесту, що погрібно. Протягом цього дослідження ми порівняли моральні почуття в один одного, також сформувавши моральні якості кожного, визначити процент оптимізму, виявити головні риси характеру, порівняти автономні фактори. Обговорили діагностику наявних проблем і визначити приховані від себе характерні ознаки своєї особистості

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

ВИСНОВКИ

НУБІП України
Методи, за допомогою яких військовослужбовців навчають прив'язуватись до свого підрозділу, в поєднанні з процесами морального відсторонення, які використовуються для підготовки військовослужбовців до вбивства,

зменшують здатність військовослужбовців бути рефлексивними

НУБІП України
моральними агентами. Це може призвести до деструктивної.

нерефлексивної покори і тенденції до мінімізації або ігнорування моральних проблем, що виникають під час воєнних дій

У світлі цих проблем стає зрозуміло, що підготовка етичних та ефективних військовослужбовців вимагає не тільки створення класів з етики, які базуються на глибокому теоретичному розумінні етичної теорії які викладаються належним

чином підготовленим персоналом, і які послідовно викладаються у всіх військових установах; вона вимагає розуміння того, як інші аспекти військової підготовки впливають на характер і схильності військовослужбовців, можливо, в

негативний спосіб. Якщо збройні сили дійсно прагнуть підготувати етичних військовослужбовців, то вони повинні переосмислити давні припущення про

зв'язок між послухом, груповим конформізмом і ефективним функціонуванням армії. Також у цій роботі було розглянуто конструкцію моральної школи та висвітлено важливі наукові досягнення в цій галузі, а також опис декількох

підходів до реабілітації та можливі проблеми, з якими стикаються реабілітологи.

Враховуючи сучасний стан досліджень, пов'язаних з реабілітацією проблем психічного здоров'я, що виникли внаслідок моральної травми, доцільно лікувати симптоми цієї травми (ПТСР, депресію, тривогу, почуття провини, сорому тощо),

використовуючи існуючі методи лікування, що базуються на доказах. Основним

напрямком реабілітації, ймовірно, має бути спрямованість на конкретні негативні когніції, які розвинулися після морально травматичного досвіду. Для полегшення виявлення клінічно значущих випадків, які потребують втручання, необхідні

оцінки з емпірично встановленими критеріями моральної травми. Крім того,

дослідження моральної травми повинні розширити свій фокус, включивши в нього морально травмуючі події, не пов'язані з виненням правопорушення, та вивчити, як моральна травма за відсутності ПТСР відрізняється від ПТСР,

пов'язаного з моральною травмою, з точки зору її впливу на психічне здоров'я та реакції на лікування. Також згадуючи про дослідження можна з упевненістю

говорити що моральні почуття військовослужбовців будуть в нормі якщо використовувати всі техніки та методи. Формування моральних якостей та

характеру відбувається значно простіше коли використовуються відповідні до цього тестю

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

НУБІП України

Полковник В. Дарріл Голдман «Невірний шлях до розвитку характеру?», Military Review, 78 (1998): (62-68) НОМЕР СТОРІНКИ

Дж. Джозеф Міллер, «Квадратура кола: Викладання філософської етики в армії», Journal of Military Ethics, 3 (2004): 199-215, с.208.

НУБІП України

Кейт Джозеф, «Викладання військової етики», журнал Сил оборони Австралії, №

Навчання армії та розвиток лідерів, Департамент армії, Вашингтон, DC
Доступно на <http://www.army.mil/usara/e pubs/pdf/r350/1.pdf>

Майор Е. Дж. Стівенсон, «Навчання «вершків» спільноти: загальна військова підготовка в Австралійській Захист Сила Академія», Журнал Сил оборони Австралії, 120 (1996): 11-18, стор. 13.

Вірність, обов'язок, повага, самовіддане служіння, честь, чесність і особиста мужність Міллер, с. 201

Міллер, с. 202

Міллер, с. 205.

Джасвін Оклі та Дін Кокінг, Етика доброчесності та професійні ролі, (Кембридж: Кембридж університет Прес, 2001), стор. 15.

Дірк Бальці, «Перипатетичні збочення», The Monist, 86 (2003): 3-29, с. 5.

Аристотель, Нікомахова етика, I.7.1097b25-1098a15.

Бальці, с. 7. Наприклад, хороше людське життя, ймовірно, включає дружбу, мудрість, здоров'я та любов.

Бальці, с. 5.

Аристотель, Нікомахова етика, III.2.1111b1-22.

Аристотель, Нікомахова етика, III.2.1111b1-22.

ty and for the Sake of the Noble: Kant and Aristotle on Morally Good Action», in eds Stephen Engstrom & Jennifer Whiting, Aristotle, Kant, and the Stoics: Rethinking Happiness and Duty (Кембридж: Кембридж University Press, 1996), стор. 214.

Аристотель, Нікомахова етика, VI.5.1140a20b6.

Аристотель, Нікомахова етика, VI.3.1144b5-29.

Кант, Основи метафізики моралі, 4:393.

Розалінд Герстхаус, Про етику доброчесності (Оксфорд: Oxford University Press, 1999), стор. 103. Див. Гаррі Франкфурт, «Свобода волі та кончєння особи» та

Гарі Вотсон, «Вільність волі», підред. Гері Вотсон. Вільна воля, 2^е видання (Оксфорд: Оксфорд університет Прес, 2003).

Див. Anthony E. Hartle, Moral Issues in Military Decision Making, 2nd edn (Лоуренс, Канзас: University Press of Kansas, 2004).

Марк Озіел, Підкоряючись наказам: звірство, військова дисципліна та право війни (Нью Джерсі: Transaction Publishers, 2002), стор. 315.

Капітан Стівен Д. Данилюк, «Запобігання звірствам», Gazette Marine Corps, 84 (2000): 36-8, стор. 38, 37).

25. Гартл, стор. 44.

«Військова культура та етика», звіт Сомалі Комісія з розслідування, 2 липня 1997 р. Доступно за адресою <www.dnd.ca/somalia/vol1/v1c5e.htm>

Підготовка армії та розвиток лідерства.

Донна Вінслоу, «Недоречна лояльність: роль військової культури в порушенні дисципліни під час двох миротворчих операцій», Журнал військових і стратегічних досліджень, 6 (2004): 1-19, с. 4.

Вінслоу, с. 6.

Світові новини, «Австралія Мета – зупинити жорстокість військових», The Кембридж Репортер, 10 лютого 2001 р.

Див. <http://www.defence.gov.au/publications/LCReport.pdf> для повного тексту звіту

Вінслоу, с. 5.

капітан Крістофер П. Яланіс, «Чеснота (?) слухняності: деякі примітки для військових професіоналів», документ, представлений на Конференції об'єднаних служб на Професійна етика, Спрінгфілд, Вірджинія, 2001. Доступно за адресою

Підготовка армії та розвиток лідерства, с. 11.

лейтенант Кол Девід Гроссман, Про вбивство: Психологічна вартість навчання вбивати у війні та суспільстві (Бостон: Літл, Браун і Ко, 1995), стор. 25.

Гроссман, с. 161.

Сеймур Герш, «Кагування в Абу-Грейбі», The Age , 10 травня 2004 р.

Гроссман, с. 254.

39. Гроссман, стор. 253-4.

Гроссман. стор. 254.

Даніель Муньос-Рохас і Жан-Жак Фресар, Коріння поведінки під час війни:

розуміння та запобігання порушенням МГП (Женева: Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2004), с. 9.

Фред Даунс, «Темна сторона командування», The Washington Post , 16 серпня

1987 р., с. D1. Використання морально нейтральних термінів для зниження

чутливості людей до вбивств та інших актів насильства не є чимось новим.

Нацисти настільки усвідомлювали силу мови змінювати уявлення про реальність, що вони винайшли цілу термінологію для опису діяльності

Голокосту – термін «Остаточне вирішення» був частиною цієї термінології. Це

перевизначення мови було настільки ґрунтовним, що один дослідник Голокосту,

згаданий Робертом Ліфтоном, «розповів, як досліджував «десятки тисяч»

нацистських документів, жодного разу не зустрівши слово «вбивство», поки

через багато років він нарешті не знайшов це слово - з посиланням на едикт про

собак». (Роберт Джей Ліфтон, Нацистські лікарі: медичне вбивство та

психологія геноциду (Нью-Йорк: Основні книги, 1986),

Muñoz-Rojas & Frésard, стор. 8-10. Моральна незаангажованість також

використовується в інших професіях, які вимагають застосування насильства.

Дослідження катів у США, наприклад, виявило, що механізми переміщення

відповідальності, дегуманізації жертви та мінімізації згубних наслідків власних

дій були характерними для процесу морального розмежування, який дозволяв

катам вбивати іншу людину без долається стражданням. Див. Майкл Дж.

Ософскі, Альберт Бандура та Філіп Г. Зімбардо, «Відмова від моральної ролі в

процесі страти», Закон і людська поведінка, 29 (2005): 371-92.

Інтерв'ю з рядовим рейнджером першого класу Джейсоном Муром для CNN/Frontline. Доступно за адресою <http://www.usafa.af.mil/jscope/JSCOPE00>, стор. 5.

Цитується в Grossman, с. 256.

47. Гроссман, с. 257.

48. Кілнер, с. 1.

49. Кілнер, с. 5.

50. Кілнер, с. 5. Його курсив.

Норман Діксон, Про психологію військової некомпетентності (Лондон: Джонатан Кейп, 1976), стор. 82.

ВН Liddell Hart, History of the First World War (London: Pan Books, 1972), p. 332.

Басшендейле (відома як Третя битва при Іпрі) забирала понад 2000 життів на день (Діксон, стор. 89). Наприкінці битви британські та імперські війська втратили понад 250 000 чоловік і просунулися лише на п'ять миль.

Від Джеффри Бордін, «Про психологію морального пізнання та опору вимогам авторитету та групового мислення під час гри з аналізом військової розвідки»,

доповідь, представлена на Конференції спільних служб з професійної етики,

Спрінгфілд, Вірджинія, 2002. Доступно за адресою <http://www.usafa.af.mil/jscope/JSCOPE02>, стор. 3.

Бордін, с. 28.

Бордін, с. 28.

Бордін, с. 5.

Джордж Оруелл, Вшанування Каталонія (San Diego: Harvest Books, 1939/1969), стор. 26. Той факт, що ополченці програли громадянську війну в Іспанії,

пояснюється їхньою егалітарною структурою, але, як зазначає Оруелл, їхній брак успіху більш доречно пояснювати відсутністю у них гідної зброї та основних військових припасів, таких як карти та діаграми. (Оруелл, стор. 28)

58. Хелд П., Болей Р. А., Карник Н. С. та ін.: Характеристики ветеранів та військовослужбовців, які ствалюють загодіяння школи, тілесних ушкоджень або смерті іншим під час виконання службових обов'язків. Рукопис подано до друку 2017 р. [Google Scholar](#)

5
9

60. Farnsworth JK, Drescher KD, Nieuwsma JA, et al: Роль моральних емоцій у військовій травмі: наслідки для вивчення та лікування моральної травми. *Rev Gen Psychol* 2014; 18:249-262 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

61. Litz BT, Stein N, Delaney E, et al: Моральна травма та моральне відновлення у ветеранів війни: попередня модель та стратегія втручання. *Clin Psychol Rev* 2009; 29:695-706 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

623. Американська психіатрична асоціація: Діагностичне та статистичне керівництво з психічних розладів, 5-е видання. Arlington, VA, American Psychiatric Publishing 2012; 36:787-807 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

63. Американська психіатрична асоціація: Діагностичне та статистичне керівництво з психічних розладів, 5-е видання. Arlington, VA, American Psychiatric Publishing, 2013 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

64. Currier JM, Holland JM, Drescher K, et al: Початкова психометрична оцінка опитувальника моральної травми - військова версія. *Clin Psychol Psychother* 2015; 22:54-63 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

65. Currier JM, Holland JM, Malott J: Моральна травма, смислоутворення та психічне здоров'я у ветеранів, які повертаються. *J Clin Psychol* 2015; 71:229-240 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

66. Nash WP, Marino Carper TL, Mills MA, et al: Психометрична оцінка шкали подій моральної травми. *Mil Med* 2013; 178:646-652 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

67. Віско Б.Е., Маркс Б.П., Мей К.Л. та ін.: Моральна травма у ветеранів бойових дій США: Результати національного дослідження здоров'я та стійкості у ветеранів. Депресивна тривога 2017; 34: 340-347 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

68. Варгас А.Ф., Хансон Т., Краус Д. та ін.: Теми моральної травми в наративних відповідях ветеранів бойових дій з Національного дослідження реадптації ветеранів В'єтнаму. Травматологія 2013; 19:243–250 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

69. Currier JM, Holland JM, Jones HW, та ін.: Участь у жорсткому насильстві серед ветеранів В'єтнаму: Прямі та непрямі асоціації з проблемами вживання психоактивних речовин та суїцидальністю. Psychol Trauma 2014; 6:73–82 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

70. Макнейр Р.М: Травматичний стрес, спричинений вчиненням злочину, у ветеранів бойових дій. Мирний конфлікт 2002; 8:63–72 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

71. Магуен С., Луценко Б.А., Рeger М.А. та ін.: Вплив повідомлень про прямі та непрямі вбивства на симптоми психічного здоров'я у ветеранів війни в Іраку. J Травматичний стрес 2010; 23:86–90 [Google Scholar](#)

7

2

Maguen S, Madden E, Bosch J, et al: Вбивство та латентні класи симптомів ПТСР
73. Макнейр Р.М: Заподіяння травми як форма травматизації. Мирний конфлікт 2015; 21:313–321 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

74. Held P, Klassen B J, Brennan M A, et al: Використання тривалої експозиції та когнітивно-процесуальної терапії для лікування ветеранів з ПТСР на основі моральної травми: Два приклади дослідження. Рукопис подано до публікації 2017 р. [Google Scholar](#)

75. Фонтана А., Розенхек Р. Модель стресорів зони бойових дій та посттравматичного стресового розладу. J Trauma Stress 1999; 12:111–126 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

76. Maguen S, Metzler TJ, Litz BT, et al: Вплив вбивств на війні на симптоми психічного здоров'я та пов'язане з ними функціонування. J Trauma Stress 2009; 22:435–443 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

77. Bryan CJ, Ray-Sannerud B, Morrow CE, et al: Почуття провини сильніше пов'язане з суїцидальними думками серед військовослужбовців, які безпосередньо брали участь у бойових діях. J Affect Disorder 2013; 148:37–41 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

78. Drescher KD, Foy DW, Kelly C, et al: Дослідження життєздатності та корисності концепції моральної травми у ветеранів війни. Травматологія 2011; 17:8–13 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

79. Джинкерсон Д.Д.: Визначення та оцінка моральної шкоди: Синдромна перспектива. Травматологія 2016; 22:122–130 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

80. Held P, Klassen B J, Zou D, et al: Негативні посттравматичні уявлення опосередковують зв'язок між моральною травмою та ПТСР у вибірці ветеранів, які звертаються за лікуванням. Рукопис подано до публікації 2017 [Google Scholar](#)

81. Тангні Д.П., Дірінг Р.Л. Сором і провина. Нью-Йорк, штат Нью-Йорк, Гілфорд Press, 2004 [Google Scholar](#)

82. Ehlers A, Clark DM: Когнітивна модель посттравматичного стресового розладу. Behav Res Ther 2000; 38:319–345 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

83. Франкфурт С., Фрейзер П. Огляд досліджень моральної травми у ветеранів бойових дій. Mil Psychol 2016; 28:318–330 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

84. Брайан С.Д., Брайан А.О., Анестіс М.Д. та ін.: Вимірювання моральної травми: Психометричні властивості шкали подій моральної травми у двох військових вибірках. Оцінка 2016; 23:557–570 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

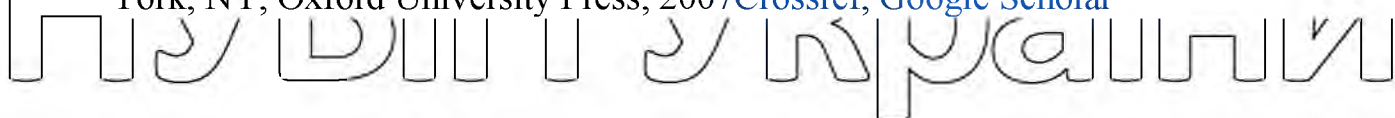
85. Zalta AK, Gillihan SJ, Fisher AJ, et al: Зміна негативних когніцій, пов'язаних з ПТСР, прогнозує зменшення симптомів при тривалому впливі. J Consult Clin Psychol 2014; 82:171–175 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

86. Gray MJ, Schorr Y, Nash W, et al: Адаптивне розкриття: відкрите випробування нового втручання на основі експозиції для військовослужбовців з травмами, пов'язаними з бойовим психологічним стресом. Behav Ther 2012; 43:407–415 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

87. Litz BT, Lebowitz L, Gray MJ, et al: Адаптивне розкриття: Нове лікування військової травми, втрат та моральної шкоди. Нью-Йорк, Нью-Йорк, Гілфорд Прес, 2016 [Google Scholar](#)

88. Ресік П.А., Монсон С.М., Чард К.М. Когнітивно-процесуальна терапія: Посібник з лікування: Veteran/Military Version. Washington, DC, Department of Veterans Affairs, 2014 [Google Scholar](#)

89. Foa EB, Hembree EA, Rothbaum VO: Терапія тривалої експозиції при ПТСР: Емоційна переробка травматичного досвіду - Посібник для терапевта. New York, NY, Oxford University Press, 2007 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

90. Smith ER, Duax JM, Rauch S A M: Сприйняття злочину під час травматичних подій: Клінічні пропозиції від експертів з терапії тривалої експозиції. *Cognit Behav Pract* 2013; 20:461–470 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

91. Стінкамп М.М., Неш В.П., Лебовіц Л. та ін.: Як найкраще лікувати провину і сором, пов'язані з розгортанням: Коментар до Smith, Duax, and Rauch (2013). *Cognit Behav Pract* 2013; 20:471–475 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

92. Магуен С., Буркман К., Медден Е. та ін. Вплив вбивств на війні: Вплив вбивств на війні: Рандомізоване, контрольоване пілотне дослідження. *J Clin Psychol* (Epub 12 березня 2017 р.). doi: 10.1002/jclp.22491 [Google Scholar](#)

93. Harris JL, Erbes CR, Engdahl BE, et al: Ефективність орієнтованого на травму духовно інтегрованого втручання для ветеранів, які зазнали травми. *J Clin Psychol*. 2011; 67:425–438 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

94. Norman SB, Wilkins KC, Myers US, et al: Терапія зменшення почуття провини з урахуванням травми у ветеранів бойових дій. *Cognit Behav Pract* 2014; 21:78-88 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

95. Nieuwsma J, Walser R, Farnsworth J, et al: Можливості терапії прийняття та прихильності для подолання моральної травми. *Curr Psychiatry Rev* 2015; 11:193–206 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

96. Копач М.С., Коннері А.Л., Бішоп Т.М. та ін.: Моральна травма: Новий виклик для комплементарної та альтернативної медицини. *Complement Ther Med* 2016; 24:29–33 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

97. Øktedalen T, Hoffart A, Langkaas TF: Пов'язані з травмою сором і провинна як мінливі в часі предиктори симптомів посттравматичного стресового розладу під час експозиції зображень і рескрипції зображень - рандомізоване контрольоване дослідження. *Psychother Res* 2015; 25:518–532 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

98. Resick PA, Nishith P, Weaver TL, et al: Порівняння когнітивно-процесуальної терапії з тривалим впливом та очікуванням для лікування хронічного посттравматичного стресового розладу у жінок-жертв згвалтування. *J Consult Clin Psychol* 2002; 70:867–879 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

99. Stapleton JA, Taylor S, Asmundson GJG: Вплив трьох методів лікування ПТСР на гнів та провинну: експозиційна терапія, десенсибілізація та переробка рухів очей та тренінг релаксації. *J Травматичний стрес* 2006; 19:19-99. Stapleton JA, Taylor S, Asmundson GJG: Вплив трьох методів лікування ПТСР на гнів та провинну: експозиційна терапія, десенсибілізація та переробка рухів очей та тренінг релаксації. *J Травматичний стрес* 2006; 19:19-28 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

100. Wachen JS, Dondanville KA, Pruiksma KE, et al: Впровадження когнітивно-процесуальної терапії посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців США, які перебувають на дійсній службі, на одного солдата: Особливі міркування та приклади з практики. Cognit Behav Pract 2016; 23:133–147 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

101. Департамент у справах ветеранів Міністерства оборони США: Клінічний практичний посібник з управління посттравматичним стресом. Вашингтон, округ Колумбія, Департамент у справах ветеранів та Департамент оборони, 2010. www.healthquality.va.gov/PTSD-FULL-2010c.pdf [Google Scholar](#)

102. Департамент у справах ветеранів Міністерства оборони США: Клінічна настанова VA/DoD з лікування великого депресивного розладу. Вашингтон, округ Колумбія, Департамент у справах ветеранів та Департамент оборони, 2016 р.. www.healthquality.va.gov/guidelines/MH/mdd/VADoDMDDCPGFINAL82916.pdf [Google Scholar](#)

103. Zoellner LA, Feeny NC, Bittinger JN, et al: Викладання травмофокусованої експозиційної терапії ПТСР: Критичні клінічні уроки для початківців експозиційних терапевтів. Psychol Trauma 2011; 3:300-308 [Crossref](#), [Google Scholar](#)

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України